

The Right to Clothing in International Law, A Forgotten Right?

Stephen James^{1}, Amir Feizbakhsh²*

1. Senior Researcher, Parliament of Victoria, East Melbourne, Victoria, Australia.

*Corresponding Author: Email: Stephen.James@mail.com

2. PhD Student in Human Rights, Faculty of Law, Laval University, Quebec, Canada.

Email: Amir.feizbakhsh.1@ulaval.ca

ABSTRACT

Clothing has long been considered one of the necessities of human life in many cultures. However, only a few documents and declarations of rights in the international and regional scene mention it. For example, the United Nations International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights mentions the right to clothing in its eleventh article. But the importance of this right over other basic needs has been overlooked by the Committee which monitors the implementation of the Covenant. As the same way, international law practitioners and human rights scholars have also disregarded the right to clothing. Much research has been done on freedom of dress in the context of civil and political rights. But the right to adequate clothing has been surprisingly neglected among other economic, social, and cultural rights. The dressing of a person is not only related to his

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:
Shahr-e Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.48300/jlr.2023.384510.2281

Received:
5 January 2023

Accepted:
7 March 2023

Published:
21 October 2024

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

economic status, but also to his position in society. Furthermore, one's clothing affects one's cultural, sexual, and religious identity, as well as one's dignity and even one's health. The insignificant recognition of such a right in the legal sphere justifies its being considered a forgotten right.

Keywords: International Law, Human Rights, Economic, Social and Cultural Rights, Right to Adequate Clothing, Right to an Adequate Standard of Living.

Funding:

The author(s) received no financial support (funding, grants, and sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Acknowledgements:

The authors would like to thank Mr. Danesh Motaharinezhad for his Cooperation in Preparing and Writing this research.

Author contributions:

Stephen James: Conceptualization, Methodology, Validation, Formal analysis, Investigation, Resources, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing.

Amir Feizbakhsh: Conceptualization, Validation, Formal analysis, Investigation, Resources, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

James, Stephen & Amir Feizbakhsh. "The Right to Clothing in International Law, A Forgotten Right?". *Journal of Legal Research*, 23, no. 59 (October 21, 2024), 131-178.

Extended Abstract

Despite a vast literature on poverty, social welfare, and welfare rights, there is not much commentary on the right to adequate clothing in international law. This right is part of the more general right to an adequate standard of living guaranteed by certain international human rights instruments such as the United Nations International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966). The Covenant Committee, however, seems to have surprisingly neglected the right to clothing as well. Compared to the rights to adequate food, housing, education, health, water, work, etc., the Committee does not pay particular attention to the right to clothing. While the link between the right to clothing and other human rights provisions, such as the rights to life and to health, housing, and security, is clear. Without adequate clothing, a person is more exposed to cold, heat, rain, and natural disasters. Working conditions also require appropriate clothing for worker security.

From another point of view, the condition of a person's clothing affects his social and cultural place in society. Dirty, ripped, ill-fitting, and even extremely outdated clothing can be an invitation for others to treat the wearer with contempt and ridicule. These incivilities can have dangerous ramifications that erode the respect with which the poor are treated. Culturally distinctive clothing could also provoke discriminatory behavior against the wearer, by depriving her or him various social goods. These people may be missing out on social, economic, or political opportunities or resources. But we distinguish cases where wearing different clothing is a conscious communication by the wearer of a 'fashion statement'. The same would be true for people who don't believe to wear any clothes. These types of freedoms do not change the importance of the right to adequate clothing for all.

Human dignity can be influenced by the lack or quality of clothing. This would be the case for all people who are under different types of care or detention, including the ill or injured in hospital, prisoners, the elderly, refugees, orphans, and many others. For example, severely disabled adults may be dressed inappropriately for their age, or dressed for the convenience of a caregiver, without sufficient respect for the aesthetic and other preferences of the wearer. In this sense, choosing and wearing clothing is for many people an important part of self-expression.

In spite of the essential role of the right to clothing as a human right, only a few international and regional instruments refer specifically to the right to clothing, or at least establish standards related to the provision of clothing, among which: the UN International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966), the UN Universal Declaration of Human Rights (1948), the UN

Convention on the Rights of the Child (1989), the Geneva Protocol II (1977), the UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (1955), the American Declaration of the Rights and Duties of Man (1948), and The Cairo Declaration on Human Rights in Islam (1990). Thus, the right to adequate clothing has been rhetorically accepted as a human right, but its specific content has not been elaborated.

There is a strange dichotomy between this almost indifferent attitude to the right to clothing in the field of international law, on the one hand, and the partial recognition of this right at the national level, on the other hand. At the national level, the right to adequate clothing has been recognized for millennia, for example in many religious traditions. But when we turn our eyes to the international scene, the word ‘clothing’ dissolves back into paper. This oversight is disconcerting given the obvious importance of this right for human well-being.

What about such a right? Is it really a right, or rather an illusion of a bureaucrat or an international academic? Isn’t it rather a luxury, a privilege? What can such a right mean? What could it require of the State or of other bearers of correlative duties? How could it be realized? We don’t know why there has been such a disjunction between the place of ill-fitting, disheveled, and frayed clothing as a symbol of poverty and economic injustice domestically, and its invisibility in international law.

In this paper, we review the literature on the right to adequate clothing, explore the origins of this right, and analyze some of the international law relating to it (with a focus on Article 11, ICESCR). The conclusion makes some suggestions for a future research agenda.

حق بر پوشاک در حقوق بین‌الملل، حق فراموشی شده؟

استفن جیمز^۱، امیر فیض بخش^۲

۱. پژوهشگر ارشد، پارلمان ویکتوریا، ملبورن شرقی، ویکتوریا، استرالیا.
*نویسنده مسئول: Stephen.James@mail.com
۲. دانشجوی دکتری حقوق بشر، دانشکده حقوق، دانشگاه لاول، کبک، کانادا.
Amir.feizbakhsh.1@ulaval.ca

چکیده:

تن‌پوش از دیرباز در بسیاری از فرهنگ‌ها همچون یکی از ضرورت‌های زندگی انسان به شمار آمده است. با این همه تنها پاره‌ای از اسناد و اعلامیه‌های حقوق در پهنه بین‌المللی و منطقه‌ای از آن نام برده‌اند. برای نمونه، میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ملل متحد در ماده یازدهم خود از حق بر پوشاک یاد کرده است؛ اما اهمیت این حق در سنجش با دیگر نیازهای اساسی از سوی نهاد نظارتی آن میثاق نادیده گرفته شده است. به همین ترتیب، کارگزاران حقوق بین‌الملل و اندیشمندان حقوق بشر نیز به حق بر پوشاک کم‌توجهی کرده‌اند. پژوهش‌های فراوانی درباره آزادی پوشش ذیل حقوق مدنی و سیاسی انجام شده؛ اما حق بر پوشاک کافی در میان سایر حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به گونه شگفت‌آوری نادیده انگاشته شده است. پوشش یک فرد نه تنها به وضعیت اقتصادی او، بلکه به جایگاه وی در اجتماع نیز پیوند می‌خورد. وانگهی، لباس هرکس بر هویت فرهنگی، جنسی، دینی و همچنین بر کرامت و

پژوهشکده حقوق

نوع مقاله:
پژوهشی

DOI:

10.48300/ijr.2023.384510.2281

تاریخ دریافت:
۱۵ دی ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش:
۱۶ اسفند ۱۴۰۱

تاریخ انتشار:
۳۰ مهر ۱۴۰۳

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهش‌های حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز 4.0 Creative Commons Attribution Non-Commercial License منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد نشریه مراجعه کنید.

حتی سلامت او تأثیرگذار است. بازشناسی ناچیز چنین حقی در سپهر حقوقی، چرایی تلقی آن به‌سان حقی فراموش‌شده است.

کلیدواژه‌ها:

حقوق بین‌الملل، حقوق بشر، حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، حق بر پوشاک کافی، حق بر سطح کافی از زندگی.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

قدردانی:

بدین وسیله از جناب آقای دانش مطهری‌نژاد که ایده پژوهش درباره موضوع این مقاله را مطرح کردند سپاسگزاری می‌شود.

مشارکت نویسندگان:

استفن جیمز: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، اعتبارسنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش.
امیر فیض‌بخش: مفهوم‌سازی، اعتبارسنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

جیمز، استفن و امیر فیض‌بخش. «حق بر پوشاک در حقوق بین‌الملل، حق فراموش‌شده؟». مجله پژوهش‌های حقوقی، ۲۳، ش. ۵۹ (۳۰ مهر ۱۴۰۳)، ۱۳۱-۱۷۸.

مقدمه

از میان اسناد سه‌گانه منشور بین‌المللی حقوق بشر، اعلامیه جهانی حقوق بشر (۱۹۴۸) با ماده ۲۵ و میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۹۷۶) با ماده ۱۱ خود از حق بر پوشاک حمایت کرده‌اند. در سطح منطقه‌ای نیز نشانه‌هایی از به رسمیت شناختن این حق به چشم می‌خورد؛ برای نمونه می‌توان از ماده یازدهم اعلامیه آمریکایی حقوق و تکالیف انسان (۱۹۴۸) نام برد. از نگاه حقوق ملی، قوانین اساسی و سایر مقررات کشورها هم به‌گونه‌ای پراکنده از پوشاک یاد کرده‌اند.

بررسی وضعیت حق بر پوشاک در گستره ملی نیازمند مطالعه مورد به مورد برای هر کشور است. با این همه ما می‌توانیم از داده‌های مربوط به سامانه‌های ملی حقوق بشر^۱ به‌عنوان یک نمونه بهره‌جوییم. در سال ۲۰۱۳ گروهی از کارشناسان دانشگاهی به همراه صاحب‌نظرانی از همین سامانه‌ها به گردآوری پژوهشی جدید همت گماردند. این تحقیق به نقش سامانه‌های ملی حقوق بشر در تقویت حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی که پیش از آن مورد توجه نبود، پرداخت.^۲ به همین منظور، کاربست این حقوق ذیل عملکرد سامانه‌های مزبور در کشورهای مختلفی همچون ایتالیایی، هند، بولیوی، هلند و بسیاری دیگر مورد بررسی قرار گرفت. در بازبینی رعایت حقوق مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در این کشورها، حتی یک مورد هم از ارزیابی حق بر پوشاک به چشم نمی‌خورد.^۳

این نمونه به‌تنهایی نمی‌تواند بیانگر جایگاه دقیق حق بر پوشاک در حقوق داخلی کشورهای مورد تحقیق باشد، اما یک مسئله را در این زمینه آشکار می‌سازد. سامانه‌های مورد بحث در عملکرد خود، پابندی کمتری به حق بر پوشاک در سنجش با حقوقی همچون حق بر خوراک، سلامتی، مسکن، کار، شرکت در زندگی فرهنگی و غیره دارند. به همین ترتیب می‌توان گفت که موضوع پوشاک در گستره حقوق ملی آن کشورها هم دست‌کم از جایگاه برجسته‌ای برخوردار نیست؛ چراکه در غیر این صورت می‌توانست زمینه توجه سامانه‌های ملی حقوق بشر به وضعیت پوشاک را فراهم کند.

در نظام حقوقی ایران، قانون اساسی (مصوب ۱۹۷۹ با اصلاحات ۱۹۸۹) در اولین بند اصل چهل

۱. "National Human Rights Institutions or NHRIs" این سامانه‌ها که نقشی بینابین کنشگران دولتی و غیردولتی ایفا می‌کنند، در پی احترام دولت‌ها به حقوق بشر در هر دو سویه تئوری و عملی هستند؛ تلاش آنان بر این است که ناهمخوانی میان استانداردهای حقوق بشر در سطح فراملی و اعمالشان در گستره ملی را به کمترین میزان خود برسانند. باید افزود که سازمان ملل متحد از برپایی و تقویت این نهادها در کشورهای دنیا حمایت می‌کند. نک:

Eva Brems, Gauthier de Beco and Wouter Vandenhoele, *National Human Rights Institutions and Economic, Social and Cultural Rights* (Cambridge: Intersentia, 2013), 7.

2. Ibid. 7-8.

3. Ibidem

و سوم خود، ذیل نیازهای اساسی انسان از پوشاک در کنار مسکن، خوراک، بهداشت، درمان، آموزش و پرورش و امکانات لازم برای تشکیل خانواده یاد کرده است. پس از آن، قوانین و مقررات دیگری هم وجود دارند که پوشاک را چه به صورت مستقیم و چه غیرمستقیم از دیدگاه حقوق اقتصادی و اجتماعی مدنظر قرار داده‌اند. برای نمونه، قانون کار (مصوب ۱۳۶۹ خورشیدی) در فصل چهارم خود با عنوان حفاظت فنی و بهداشت کار، کارفرمایان را ذیل ماده ۹۱ به تأمین سلامتی و بهداشت کارگران ملزم کرده است. برابر با این ماده، مسئولین مربوط موظفند وسایل و امکانات لازم برای کارگران را فراهم کنند^۴ که می‌تواند لباس کار را هم در برگیرد.

در همین راستا، آیین‌نامه حفاظت و بهداشت عمومی در کارگاه‌ها (۱۳۳۸ خ) در فصل دهم با عنوان وسایل استحفاظی فردی، به وظیفه کارفرما برای دادن لباس رایگان به کارگران اشاره دارد. این لباس می‌بایست سازوار با کار مورد نظر باشد و کارگر را در برابر خطرهای محیط کار همچون برخورد با مواد سمی، اجسام سخت، کار با ماشین‌آلات و غیره مصون بدارد.^۵ اهمیت پوشاک کارگران بر سلامتی جسمی، روانی و همچنین بر بهزیستی اجتماعی آنان در ادامه به تفصیل بررسی خواهد شد.

پس از اینها می‌توان به دستورالعمل شماره ۱۵ سازمان اداری و استخدامی راجع به حق لباس کارکنان^۶ که در اجرای ماده ۵۳ قانون استخدام کشوری (۱۳۴۵ خ) تهیه شده نیز اشاره کرد. این بخشنامه مربوط به کارمندی است که انجام وظیفه‌شان نیازمند پوشاک ویژه‌ای است. با آنکه این پوشاک بیشتر مربوط به سوبه نمادین و یونیفورم این مشاغل می‌شود اما مسئولیت دولت در تدارک این پوشاک و کارکرد آن در انجام آن حرفه با حق بر پوشاک کافی در ارتباط است. برابر با بند اول، وزارتخانه‌ها و مؤسسات دولتی مشمول آن قانون موظفند در حدود اعتبارات مصوب، لباس‌های تعیین شده در این دستورالعمل را تهیه کرده و به مستخدمین خود تحویل دهند. حرفه‌های گوناگونی در ۴۴ بند این مقرره برشمرده شده و برای هر یک پوشاکی جداگانه مشخص شده است.

۴. قانون کار مصوب ۲۹ آبان ۱۳۶۹ مجمع تشخیص مصلحت نظام، بازنشر در معاونت تدوین، تنقیح و انتشار قوانین و مقررات، آخرین دسترسی ۲۵ بهمن ۱۴۰۱، قابل دسترسی در:

<https://qavanin.ir/Law/PrintText/83381>

۵. آیین‌نامه حفاظت و بهداشت عمومی در کارگاه‌ها مصوب ۱۴ شهریور ۱۳۳۸ شورای عالی حفاظت فنی، بازنشر در سامانه قوانین و مقررات ج.ا.ا.، آخرین دسترسی ۲۵ بهمن ۱۴۰۱، نک: مواد ۶۱ تا ۷۴، قابل دسترسی در:

<https://qavanin.ir/Law/TreeText/179989>

۶. دستورالعمل شماره ۱۵ سازمان اداری و استخدامی راجع به حق لباس کارکنان در اجرای مفاد ماده ۵۳ قانون استخدام کشوری (۱۳۴۵) به همراه پیوست، بازنشر در شناسنامه قانون، آخرین دسترسی ۲۵ بهمن ۱۴۰۱، قابل دسترسی در:

<https://shenasname.ir/wage/1600-ed15>

برای نمونه به پیشه‌هایی چون نگهبان، راننده، نامه‌رسان، نقشه‌کش، کارگزار آزمایشگاه، متصدی تلقیح مصنوعی، آتش‌نشان، قربان جنگل، مجسمه‌ساز، مأمور تحقیق گزینش، الکتربین هواپیما، مربی ورزش و بسیاری دیگر^۷ اشاره شده است. در این میان می‌توان به پوشاک لازم برای رانندگان کامیون و ماشین‌آلات راهداری بدون جزییات آن اشاره کرد؛ نیم‌پالتوی چرم مصنوعی، شلوار برزنتی، پوتین یا نیم‌چکمه، دستکش کار، کلاه چرمی، جوراب پشمی، عینک مناسب برف، بلوز و شلوار تابستانی، کفش قهوه‌ای، همچنین کلاه کاسکت، پوستین تمام‌قد و بارانی پلاستیک در صورت نیاز.^۸ این شناسایی نسبی حق بر پوشاک در حقوق داخلی از یک سو و روی‌گردانی از آن در حقوق بین‌الملل از سوی دیگر بیانگر نوعی گسست در برخورد با این حق است که پس از این مورد بررسی بیشتر قرار خواهد گرفت.

در بازگشت به حقوق فراملی، به میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی^۹ می‌پردازیم. این سند در یک نگاه هنجاری جایگاه ویژه‌ای در برابر دیگر اسناد منطقه‌ای و بین‌المللی برای حمایت از حق بر پوشاک دارد. حق مزبور در سنجش با سایر حقوق یادشده در میثاق، دارای هر سه سویه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است. بدین‌سان انتظار می‌رود که میثاق سازکارهای بیشتری را برای تضمین این حق به کار گرفته باشد.

این میثاق در قالب یک معاهده بین‌المللی به سال ۱۹۶۶ از سوی مجمع عمومی سازمان ملل متحد به تصویب رسید و در سال ۱۹۷۶ به اجرا درآمد. معاهده مذکور اکنون دارای ۱۷۶ هم‌پیمان ملل متحد است. در راستای نظارت بر اجرای حقوق میثاق، کمیته‌ای نیز همانام با آن برپا شده است. برابر با ماده یازدهم میثاق، دولت‌های هم‌پیمان موظفند حق هر کس بر سطحی کافی از زندگی شامل غذا، پوشاک و مسکن را به رسمیت بشناسند؛ اما با نگاهی به عملکرد کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، نادیده‌انگاری حق بر پوشاک از سوی این نهاد آشکار می‌شود.

آخرین تفسیر عمومی کمیته که در دسامبر ۲۰۲۲ منتشر شده مربوط به زمین و اهمیت آن برای حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است.^{۱۰} پیش‌تر می‌توان به تفسیر عمومی شماره ۲۲ در باره حق بر سلامت جنسی و باروری ذیل ماده ۱۲ میثاق^{۱۱} اشاره کرد. کمیته با تکیه بر اینکه نقض این حق به شکل

۷. همانجا

۸. همان، بند ۱۱ و تبصره آن.

۹. در ادامه از «میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی» به صورت «میثاق» یاد می‌شود.

10. Economic and Social Council (UN), General comment no. 26 on land and ESCR, December 22, 2022, accessed January 30, 2023, <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/ec12gc26-general-comment-no-26-2022-land-and>

11. Economic and Social Council (UN), General comment no. 22 on the right to sexual and reproductive

James, Stephen. "The Right to Clothing in International Law, A Forgotten Right?". *Jour. of Legal Res.* 23, no. 59 (October 21, 2024), 131-178.

آشکاری ادامه دارد آن را شایسته تفسیری جداگانه پنداشته است؛^{۱۲} سپس از نقش دیگر عوامل اجتماعی و اقتصادی در تهدید سلامت جنسی بحث می‌کند؛ برای نمونه نابرابری قدرت به خاطر تفاوت سنی و جنسی، معلولیت و یا فقر را مثال می‌زند.^{۱۳} پس از آن تأکید خود بر پیوند دوسویه سلامت جنسی و پاره‌ای از حقوق میثاق همچون حق بر آموزش، کار و عدم تبعیض را نشان می‌دهد.^{۱۴}

در بخش‌های بعد، پیوند میان حق بر پوشاک کافی و شماری از حقوق میثاق و همچنین سلامت جنسی افراد نشان داده خواهد شد. با وجود این در تفسیر بالا، گرچه پوشاک می‌تواند نقش چشم‌گیری را در جستار مطرح‌شده بازی کند اما هیچ اشاره‌ای به آن نشده است.

بررسی سایر عملکردهای کمیته نیز کم‌توجهی‌اش به حق بر پوشاک را نمایان می‌سازد. برای نمونه آخرین آرای این نهاد در ماه اکتبر ۲۰۲۲ علیه دولت اسپانیا برای دادخواهی حق مسکن بوده‌اند.^{۱۵} فراتر از اینها حق بر پوشاک حتی در معرفی برنامه‌های کمیته هم نقش پررنگی ندارد. نهاد مزبور در صفحه اول پایگاه اینترنتی خود بیان می‌دارد: «کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نهادی با هجده کارشناس مستقل است که بر اجرای میثاق از سوی دولت‌های هم‌پیمانانش نظارت می‌کند. میثاق به حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی همچون حق بر خوراک کافی، مسکن کافی، آموزش، سلامتی، تأمین اجتماعی، آب و بهداشت و کار می‌پردازد.»^{۱۶}؛ بنابراین نخستین برداشت بر آن است که حق بر پوشاک به‌راستی جزو نگرانی‌های کمیته به شمار نمی‌آید چراکه هیچ‌گاه به شیوه‌ای مستقل و مفصل بدان نپرداخته است.

در اینجا باید از پروتکل اختیاری میثاق که از سال ۲۰۱۳ به اجرا درآمده است نیز یاد کرد. این سند تا فوریه ۲۰۲۳ از سوی ۴۶ دولت امضا شده و دارای ۲۶ هم‌پیمان است. قربانیان نقض حقوق میثاق می‌توانند در برابر کمیته به طرح دعوا علیه دولت مربوط بپردازند. در واقع آنها طی شرایطی و پس از ناکامی در دادرسی داخلی، از این فرآیند دادخواهی بهره‌مند خواهند شد.^{۱۷}

health (article 12 of the ICESCR), May 2, 2016, accessed January 30, 2023, <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-22-2016-right-sexual-and>

12. Ibid. par. 4.

13. Ibid. par. 8.

14. Ibid. par. 9.

15. UN Human Rights Treaty Bodies, CESCR, accessed January 30, 2023, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/TBSearch.aspx?Lang=en&DocTypeID=17&DocTypeCategoryID=6

16. UN Human Rights Treaty Bodies, Committee on Economic, Social and Cultural Rights, accessed November 12, 2022, <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cescr>

17. UN Human Rights Office of the High Commissioner, "Optional Protocol to the ICESCR", accessed November 12, 2022, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional->

سازکار پیش‌بینی‌شده در این پروتکل می‌تواند زمینه‌ساز دادخواهی فردی برای حق بر پوشاک کافی باشد؛ هرچند در این بخش از مسئولیت‌های کمیته هم - دست کم به صورت مستقل - نشانی از حق بر پوشاک به چشم نمی‌خورد.^{۱۸} باید در نظر داشت که این آرا در پی دادخواهی افراد صادر می‌شود و نهاد مزبور آغازکننده آنها نیست؛ به دیگر سخن، این تابعان کشورهای هم‌پیمان هستند که برای نقض حق بر پوشاک خود به طرح دعوا نمی‌پردازند؛ اما این موضوع از پاسخگویی کمیته در نادیده‌انگاری حق بر پوشاک نمی‌کاهد. به‌راستی ناشناخته بودن حق بر پوشاک از جمله دلایل مهم مورد دادخواهی قرار نگرفتن آن نیز به شمار می‌آید.

کمبود توجه به حق بر پوشاک کافی نه‌تنها در سوبیه‌هنجاری و حمایت بین‌المللی و منطقه‌ای، بلکه در گستره پژوهشی و دکترین نیز نمایان است. اندیشمندان حقوق و به‌ویژه کارشناسان حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی گاه‌به‌گاه و به شکلی گذرا از حق بر پوشاک در کنار دیگر حقوق نام می‌برند. در دنیای فرانسوی‌زبان، کتاب «میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی؛ تفسیر ماده به ماده»^{۱۹} نمونه‌گویی است. این اثر تحلیل نظام‌مندی برای هریک از حقوق یادشده میثاق در پرتو آرا و عملکرد کمیته ارائه کرده و سازکار پروتکل اختیاری را نیز بررسی نموده است. به باور گردآورندگان این تحقیق جامع، آثار اندکی به زبان فرانسوی درباره میثاق به چاپ رسیده است و خواننده با مطالعه این کتاب به درک شایانی از درون‌مایه میثاق، سرشت حقوق آن و تعهدات دولت‌ها خواهد رسید.^{۲۰} با این همه واژه حق بر پوشاک بدون هیچ توضیحی فقط در بخش مربوط به فقر تکرار شده است.^{۲۱} به‌راستی نویسندگان میان پوشاک و فقر ارتباط پررنگی برقرار نکرده و تنها حق بر خوراک کافی و مسکن را با جزئیات آن شرح داده‌اند.^{۲۲}

«پوشاک در پیشگاه حقوق»^{۲۳} پژوهش دیگری به زبان فرانسوی است که در سال‌های اخیر به چاپ رسیده و به تحلیل موضوع پوشاک در پرتو شاخه‌های مختلف حقوقی پرداخته است. در این تحقیق،

protocol-international-covenant-economic-social-and

18. "The Jurisprudence of The Committee on Economic, Social and Cultural Rights", reproduced from The Global Initiative for Economic, Social and Cultural Rights, accessed January 30, 2023, <https://www.gi-escr.org/cescr-jurisprudence>

19. Emmanuel Decaux and Olivier De Schutter, eds, *Le pacte international relatif aux droits économiques, sociaux et culturels. Commentaire article par article* (Paris: Economica, 2019).

20. Ibid. 12.

21. Ibid. 288-293.

22. Ibid. 293-312.

23. Alain Pousson, *Le vêtement saisi par le droit* (Toulouse: Presse de l'Université Toulouse 1 Capitole, 2015).

حقوق مدنی پوشاک را از منظر مالکیت، کالاهای مصرفی^{۲۴} و یا مالکیت فکری برای نشانه‌های روی لباس و مارک آنها^{۲۵} می‌نگرد. حقوق کیفری با چگونگی نمایش لباس^{۲۶} و حقوق کار با الزام به پوشش یک فرم خاص^{۲۷} ارتباط پیدا می‌کند؛ بنابراین محوریت این اثر بر سوبیه نمادین پوشاک قرار دارد؛ در صورتی که نیازمندی بشر به لباس کافی همچون یک حق اساسی مربوط به سیمای دیگری از پوشش است.

در سال ۲۰۲۲ مقاله‌ای در زبان انگلیسی در ارتباط با حق بر پوشاک و تجهیزات فردی در برابر ویروس کووید ۱۹ به چاپ رسید. این پژوهش، فراموشی حق بر پوشاک را از این دیدگاه تأیید می‌کند که تجهیزات محافظت فردی در برابر این ویروس ذیل حقوق دیگر همچون حق بر زندگی، سلامتی و کار بررسی شده‌اند اما هیچ تحقیقی درباره پوشاک انجام نگرفته؛ و این در حالی است که این تجهیزات خود نوعی پوشش به شمار می‌آیند.^{۲۸} نویسندگان با ارجاع فراوان به مقاله پیش رو بر لزوم مطالعات بیشتر و شفاف‌سازی درباره حق بر پوشاک نه فقط در موضوع کووید ۱۹ بلکه فراتر از آن پافشاری می‌کند. به باور نویسندگان، زمان آن فرا رسیده که کمیته به صدور یک تفسیر عمومی مشخص درباره حق بر پوشاک همت گمارد.^{۲۹} پژوهش دیگری نیز در سال‌های اخیر درباره حق بر پوشاک به زبان انگلیسی صورت گرفته است.^{۳۰} این تحقیق به گونه‌ای مختصر بر اهمیت حق پوشاک در کنار سایر حقوق لازم برای گذران زندگی و همچنین بر فراموشی آن و پیوندش با عواملی چون رفاه می‌پردازد.^{۳۱}

در دنیای پارسی‌زبان نیز شاهد مطالعات پراکنده‌ای در ارتباط با موضوع پوشاک هستیم؛ برای مثال، ناسازی لباس متهم با فرض بی‌گناهی او،^{۳۲} و یا جایگاه پوشاک در روابط تجاری، تولید و تبلیغات از نگاه

24. Ibid. 107-117.

25. Ibid. 119-137.

26. Ibid. 139-173.

27. Ibid. 175-250.

28. Luck D. Graham, "The right to clothing and personal protective equipment in the context of COVID-19", *The International Journal of Human Rights*, 26, 1(2022), 30.

29. Ibid. 43.

30. Madalina Virginia Antonescu, "Clothing: from subsistence rights to the category of comfort and well-being rights", *Logos Universality Mentality Education Novelty*, 1, (2016), 7-17.

۳۱. دو کتاب زیر نیز با موضوعات «حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی» و «پروتکل میثاق» به زبان انگلیسی منتشر شده‌اند اما از حق بر پوشاک فقط در سطح عنوان‌پردازی یاد کرده‌اند:

Manisuli Ssenyonjo, *Economic, Social and Cultural Rights* (London: Routledge, 2016); Malcolm Langford et al., *The Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: A Commentary* (Pretoria: Pretoria University Law Press, 2016).

۳۲. نسربین مهرا و غلامرضا قلی‌پور، «ظاهر متهم در مراحل رسیدگی کیفری: تقابل رویه با اصول»، حقوقی دادگستری، ۸۳،

حقوق خصوصی.^{۳۳} بدین‌سان می‌توان نتیجه گرفت که در عرصه‌های انگلیسی‌زبان، فرانسه‌زبان و همچنین فارسی‌زبان آثار مطالعاتی فراوانی وجود ندارد که به‌گونه‌ای مستقل و با رویکردی حقوقی به حق بر پوشاک کافی در چهارچوب یکی از نیازهای اساسی زندگی انسان پرداخته باشد.

مقاله پیش رو به‌عنوان یکی از محدود پژوهش‌هایی که در این زمینه انجام شده به نقد نادیده‌انگاری حق بر پوشاک می‌پردازد؛ سپس به بازنگری ادبیات موضوع پرداخته و با نگاهی موشکافانه شالوده‌های این حق و جایگاه آن در مقررات بین‌المللی و منطقه‌ای را به تصویر می‌کشد. از این رهگذر، اهمیت این حق بنیادین و بازتاب فراموشی آن در زندگی انسان و کرامت وی را نمایان ساخته و راهکارهایی را پیشنهاد می‌دهد. به همین ترتیب هدف از این نوشتار، یادآوری یکی از حقوق اساسی بشر و ایجاد انگیزه برای پژوهش‌های حقوقی بیشتر درباره حق بر پوشاک کافی است. در این راستا، متن پیش رو مقاله مرجعی است که نقش یک نویسه راهنما را ایفا خواهد نمود.

۱- حق بر پوشاک، حق فراموش شده

حق بر پوشاک کافی در حقوق بین‌الملل بخشی از حق کلی‌تر بر خورداری از سطح مناسب زندگی است که توسط اعلامیه جهانی حقوق بشر (۱۹۴۸) و میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۹۶۶) تضمین شده است.^{۳۴} آثار بسیار اندکی در ارتباط با حق بر پوشاک کافی به نگارش درآمده و به نظر می‌رسد کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نیز در مجموع نسبت به آن بی‌توجهی نموده است.^{۳۵} اگرچه کارشناسان واژه «پوشاک» را به ناگزیر در کنار مواد مرتبط با آن (همچون ماده ۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر و ماده ۱۱ میثاق) مورد اشاره قرار داده‌اند اما به هنگام تفسیر و ارزیابی قواعد مربوط به آن، گویی که این مفهوم به نوعی از نظرها ناپدید می‌شود.

۱۰۶ (۱۳۹۸)، ۲۱۵-۲۴۲.

۳۳. فاطمه پورا کبری و عبدالرحیم امیریان، «بررسی وضعیت پوشاک از دیدگاه حقوق خصوصی» (مقاله ارائه‌شده در همایش بین‌المللی حقوق و فقه اسلامی، بابل، ۷ اسفند ۱۳۹۶).

34. Reproduced in: Center for the Study of Human Rights, *Twenty-Five Human Rights Documents* (New York: Columbia University, 1944), 6-16.

۳۵. برای گزیده مباحث نک:

Matthew C.R. Craven, *The International Covenant on Economic, Social, and Cultural Rights: A Perspective on its Development* (Oxford: Clarendon, 1995), 287-288, 289-291, 349, 351; James C. Hathaway, *The Rights of Refugees under International Law* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 503-504; David Weissbrodt and Connie de la Vega, *International Human Rights Law: An Introduction* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2007), 150-156; Peter Bailey, "The right to an adequate standard of living: New issues for Australian law", *Australian Journal of Human Rights*, 4, 1(1997), 39-40.

James, Stephen. "The Right to Clothing in International Law, A Forgotten Right?". *Jour. of Legal Res.* 23, no. 59 (October 21, 2024), 131-178.

نادیده‌انگاری حق بر پوشاک کافی با وجود اهمیت آشکارش برای رفاه بشر به‌تأثر است. این حق، ارتباط مشخصی با سایر حقوق همچون حق بر زندگی و سلامتی، مسکن و امنیت اجتماعی^{۳۶} دارد. برای مثال یک زن بی‌خانمان را تصور کنید که بدون سرپناه کافی، از گزندهای طبیعت آسیب بیشتری خواهد دید. فقر این زن موجب می‌شود که توانایی فراهم آوردن لباس کافی، حتی در شرایط معتدل آب‌وهوایی را هم نداشته باشد. تندرستی او که شاید تاکنون در سطح متوسطی بوده، همواره دستخوش رخدادهای ناشی از سرما، گرما، باد، باران و آلودگی قرار می‌گیرد. این نگرانی برای کفش‌هایی که او می‌پوشد - البته در صورتی که از آن برخوردار باشد - نیز وجود دارد. عامل مشکل‌ساز دیگر، دسترسی نداشتن به امکانات مناسب برای بهداشت عمومی است. ما هر روز در خیابان‌ها و از طریق رسانه‌ها شاهد این واقعیت هستیم؛ با وجود این به نظر می‌رسد حق بر پوشاک کافی همچون افرادی که از آن بی‌بهره‌اند، از دیده‌ها پنهان است.

دوگانگی شگفت‌آوری میان شناسایی نسبی حق بر پوشاک در سطح داخلی و نوعی رویگردانی از آن در حوزه حقوق بین‌الملل وجود دارد. این حق برای مثال طی هزاران سال در بسیاری از سنن مذهبی مورد شناسایی قرار گرفته است. «بی‌لباسی»^{۳۷} اصطلاحی که رئیس‌جمهور فرانکلین روزولت به کار برد^{۳۸} نشان‌دهنده فقر شدید است. این ویژگی در رنج افراد بی‌خانمان، خوگرفتگان به مواد مخدر، سالخوردگان، افراد زمین‌گیر، کودکان خیابانی و کسانی که در فقر مطلق به سر می‌برند هویدا است. وضع اندوه‌بار آنان سبب بدنامی، سرزنش، بیزاری و تمسخر شده است اما از سوی دیگر، باورهای اخلاقی و عرفی ما را به واکنش همراه با مهرورزی، دستگیری و رفتاری دادگرانه سپارش کرده‌اند. گروه‌های مختلفی همچون اندیشمندان حقوق طبیعی، آرمان‌گرایان، فایده‌باوران، آزادی‌خواهان مساوات‌طلب، نویسندگان فیلم‌سازان و بسیاری دیگر توجه همگان را به مردمی که در چنین وضعیت ناخوشایندی بسر می‌برند، جلب کرده‌اند. نگرش آنان به‌سوی مادی فقر - که پوشاک ناکافی یکی از آشکارترین شاخصه‌های آن قلمداد می‌شود - نقدهایشان را روح بخشیده، دلسوزی و حس عدالت‌خواهی ما را برانگیخته است.

ولی هنگامی که نگاهمان را از سطح داخلی به‌سوی پهنه بین‌المللی می‌چرخانیم، کلمه «پوشاک»

36. Social Security

۳۷. Being ill-clothed: انتخاب واژه «بدلباس» به‌عنوان برگردان پارسی این اصطلاح با نوعی بار ارزشی همراه خواهد شد. افزون بر این، «بی‌لباسی» به این خاطر بر صورت دیگر ترجیح داده شده که دست‌کم در زبان محاوره پارسی، از «لباس نداشتن» به «لباس مناسب نداشتن» نیز تعبیر می‌شود.

38. Cass R. Sunstein, "Economic security: A Human Right", September 20, 2004, reproduced from The American Prospect, accessed November 05, 2022, <https://prospect.org/special-report/economic-security-human-right/>

دوباره ناپدید می‌شود و اگر هم باقی بماند، به‌طور سطحی و تردیدآمیز با آن برخورد خواهد شد. در مورد چنین حقی چه می‌توان گفت؟ آیا اصلاً یک حق به شمار می‌رود یا تنها تصویری است از سوی برخی کارگزاران بین‌المللی و دانشگاهیان؟ بهتر نیست که آن را یک موضوع تجملی یا امتیازی طبقاتی بخوانیم؟ این حق، مستلزم چه وظایفی برای دولت‌ها و سایر متعهدان است؟ حق مزبور چگونه می‌تواند محقق شود؟ علت چنین گسست عمیقی میان جایگاه پوشاک نامناسب به‌عنوان نمادی از فقر و بی‌عدالتی اقتصادی در سطح داخلی و بی‌توجهی به آن در حقوق بین‌الملل مشخص نیست. آیا توسعه‌یافتگی دلیل راستین اهمیت دادن به حق بر پوشاک کافی در کشورهای توسعه‌یافته است؟ آیا بازتاب رفتار دولتی است که در مقابل نگاه‌های کنجکاو بین‌المللی محتاطانه از منافع اقتصادی و خدمات رفاهی خود محافظت می‌کند؟ آیا به این دلیل است که در طول جنگ سرد، پذیرش حقوق اقتصادی و اجتماعی بیش از حد معمول مورد بحث قرار می‌گرفت؟ یا به خاطر توجیه‌پذیری کم‌رنگ حق بر پوشاک کافی است؟ آیا به خاطر شکاف‌های فکری فراوان میان جامعه‌شناسان، گذشته‌نگاران و کنشگران اجتماعی که بر فرازوی و فرونشست رفاه جامعه و جنبش‌های اجتماعی تمرکز دارند از یک سو و محققان روابط بین‌الملل و حقوق دانان بین‌المللی که وضعیت جهانی را رصد می‌کنند از دیگر سو است؟

ما در اینجا به چنین پرسش‌های پر دامنه‌ای نخواهیم پرداخت. بی‌گمان، فزونه‌گویی خواهد بود اگر ادعا کنیم که نظریه‌پردازان روابط بین‌الملل و دانشمندان حقوق بین‌الملل نسبت به بی‌عدالتی اقتصادی در سطح جهانی و حقوق اقتصادی و اجتماعی بی‌توجهی کرده‌اند. آثار زیادی به حق بر غذا، مسکن و سلامتی اختصاص یافته، اما حق بر پوشاک که منشور بین‌المللی حقوق بشر آن را بخشی از حق بر سطح کافی از زندگی به شمار می‌آورد مورد چنین توجهی قرار نگرفته است. حق انسان بر پوشاک، برای همه مردم از اهمیت بالایی برخوردار است ولی تحقق نیافتنش چه‌بسا تأثیر زیادی بر گروه‌های آسیب‌پذیرتر دارد: فقرا، مستمری‌بگیران، بی‌خانمان‌ها و سالخوردگان چه در اماکن خصوصی باشند و چه در مراکز مراقبت از سالمندان، بیمارستان‌ها یا آسایشگاه‌ها، کسانی که از معلولیت‌های ذهنی و جسمی رنج برده و در مؤسسات عمومی یا خصوصی نگهداری می‌شوند، کودکان و نوجوانان، به‌ویژه یتیم‌ها و نوجوانان بزه‌کار که در مراکز تحت مراقبت به سر می‌برند، بیماران یا مجروحان در بیمارستان‌ها یا مراکز توان‌بخشی، زندانیان، کارگران صنایع پرخطر، کودکان کار، پناهندگان و کارگران مهاجر، قربانیان رخدادهای طبیعی، شورش‌ها و جنگ‌های داخلی و بین‌المللی از جمله اسیران جنگی.^{۳۹}

۳۹. به یاد داشته باشیم که در اینجا تنها به دنبال ارائه یک نمونه هستیم.

وانگهی هیچ‌یک از ما نمی‌توانیم آسوده‌خاطر باشیم که روزی در نیازمندی به پوشاک کافی میان افراد نام‌برده قرار نخواهیم گرفت. حق بر پوشاک از اهمیت کاربردی چشمگیری برخوردار است؛ حقی بنیادین برای پاینده زیستن و نه یک آذین یا موضوع ساده قانونی. در ادامه، پس از بررسی ادبیات حق بر پوشاک، شالوده‌های آن را مورد پژوهش قرار می‌دهیم و سپس شماری از موازین حقوق بین‌الملل که در پیوند با حق هستند را با محوریت ماده ۱۱ میثاق تحلیل خواهیم نمود. برداشت ما، طرح چند پیشنهاد برای دستور کار پژوهش‌های بیشتر خواهد بود.

۲- بازنگری ادبیات موضوع

با وجود آثار فراوانی که پیرامون تهیدستی، رفاه اجتماعی، دولت رفاه و اخلاق اقتصاد سیاسی بین‌الملل توسط دانشمندان حقوق و پژوهشگران روابط بین‌الملل، دانشوران سیاسی، فرزندانگان و جامعه‌شناسان تولید شده است، شرح بسیار ناچیزی در باب حق بر پوشاک کافی در حقوق بین‌الملل به چشم می‌خورد. متیو کریون در گزارش مفصل و ارزشمند خود بر میثاق (۱۹۹۵)، تنها بندهای اندکی را به این موضوع واگذار کرده است؛ با این همه او در بازگویی ماده ۱۱ میثاق اذعان داشته که حق بر پوشاک کافی بخشی از حق بر سطح کافی زندگی است و «به‌ویژه از آن روی دارای اهمیت است که برخورداری کمینه‌ای از آن هم برای پایداری زندگی لازم است».^{۴۰} وانگهی کریون ذیل انگاره «نیازهای اساسی»، توجه سازمان بین‌المللی کار به «غذا، سرپناه و پوشاک کافی»^{۴۱} را گواهی می‌گیرد؛ سپس نشان می‌دهد که حق‌های به رسمیت شناخته‌شده در ماده ۱۱ میثاق تا اندازه زیادی نقض شده‌اند.^{۴۲} بدون توجه به این گواهی، وی تنها حق بر غذا و مسکن کافی را به گستردگی شرح می‌دهد.^{۴۳} کریون می‌پذیرد که هر شخصی برای زنده ماندن می‌بایست «کمینه‌ای» از حق بر پوشاک کافی را در اختیار داشته باشد؛ بنابراین شایسته «بررسی موشکافانه» است، در حالی که وی تنها یک بند را بدون گواهمندی به هیچ خاستگاهی برای آن در نظر می‌گیرد.^{۴۴} کریون در آنجا خاطر نشان می‌کند که از این حق «اگرچه به روشنی در میثاق نام برده شده، اما هم از سوی کمیته و هم توسط دیگر تحلیلگران کمتر مورد توجه قرار گرفته است». او همچنین اشاره دارد به اینکه «دستورکارهای گزارش‌دهی» برای دولت‌های هم‌پیمان در ارتباط با میثاق، نامی از این حق به میان نیاورده و کمیته فقط هر از گاهی یک دولت را در مورد تحقق آن مورد پرسش قرار

40. Craven, Op. Cit. 287.

41. ILO, "Target Setting for Basic Needs", quoted in Craven, Op. Cit. 305.

42. Ibid. 287-288.

43. Ibid. 287-351.

44. Ibid. 287, 349, 351.

داده است. او در پایان نتیجه می‌گیرد، «گویا پوشاک موضوعی نیست که دولت بتواند نظارت آن‌چنانی بر آن اعمال کرده و اینکه کمیته اهمیت زیادی برایش قائل باشد».^{۴۵}

با این همه کریون هیچ فرنود، گواه یا خاستگاهی برای این گفته - که تأکید خودش را بر اهمیت حق بر پوشاک برای پابرجایی زندگی یک انسان به‌روشنی نقض می‌کند - پیش نمی‌نهد. وی از چهارچوبی که میثاق برای غذا، مسکن و بهداشت به کار گرفته نیز بهره نمی‌گیرد تا نشان دهد که چه انتظاراتی برای حق بر پوشاک ذیل قوانین، خطامشی‌های سیاسی و در عمل از دولت‌ها می‌توان داشت. به هر روی ما می‌توانیم با هم‌سنجی چهارچوب‌ها، استانداردهایی که دولت‌های هم‌پیمان می‌بایست به‌منظور تضمین حق بر سطح کافی از زندگی رعایت کنند را مشخص نماییم (موضوعی برای دیگر پژوهش‌ها). با به‌کارگیری یک روش‌شناسی همانند، می‌توان به شناسایی مجموعه‌ای از تعهدات «بنیادین»^{۴۶} برآمده از این حق پرداخت. کریون به این برداشت می‌رسد که کمیته «در پیش‌آوری مفهومی اساسی از حق بر پوشاک موفق نبوده است»،^{۴۷} ولی افسوس که او خود نیز تلاشی در مقام یک کار تفسیری برای این موضوع به انجام نرسانده است.

حق بر پوشاک کافی در سطح عنوان‌پردازی، همچون یکی از حقوق اساسی بشر مورد پذیرش تحلیل‌گران و میثاق‌قرار گرفته؛ اما درون‌مایه ویژه آن به‌تفصیل بررسی نشده است. مثلاً گزارشی از مرکز حقوق بشر ایسلند^{۴۸} از «تنوع بی‌شمار نیازها و کمبودهای فرهنگی در ارتباط با پوشاک» به‌عنوان چرایی اینکه حق مزبور «شاید کمتر از سایر عناصر سطح کافی از زندگی مورد تصریح قرار گرفته است» نام می‌برد؛ با این همه توضیح پیشین قابل پذیرش نیست. بی‌گمان دگرگونی‌های فرهنگی، محیطی و اقتصادی در «نیازها و خواسته‌ها» برای پوشاک به همان اندازه مسکن، بهداشت و غذا نیز مورد توجه قرار گرفته‌اند؛ اما مسئله پیش رو ما را از تفسیر گسترده این حق‌ها در حقوق بین‌الملل باز نداشته است.^{۴۹}

ژرف‌ترین واکاوی حق بر پوشاک کافی، با آنکه از چند صفحه فراتر نمی‌رود، به دست جیمز هتاوی در گزارش موشکافانه‌اش از حقوق پناهندگان در حقوق بین‌الملل^{۵۰} و همچنین از سوی ویسبرادیت و

45. Ibid. 349.

۴۶. وانگهی نک:

Audrey Chapman and Sage Russell, eds, *Core Obligations: Building a Framework for Economic, Social and Cultural Rights* (Antwerp; Oxford; New York: Intersentia, 2002).

47. Craven, Op. Cit. 351.

48. Icelandic Human Rights Centre, "The right to an adequate standard of living", May 20, 2008, 6, accessed November 12, 2022, <https://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/substantive-human-rights/the-right-to-an-adequate-standard-of-living>

49. Ibidem

50. Hathawav. Ob. Cit. 503-504.

James, Stephen. "The Right to Clothing in International Law, A Forgotten Right?". *Jour. of Legal Res.* 23, no. 59 (October 21, 2024), 131-178.

دولا وگا^{۵۱} در واکاوی شماری از تفسیرهای عمومی میثاق انجام‌گرفته است. ویسبرادت و دولا وگا به شیوه‌ای فشرده اشاره کمیته به موارد پیش رو را یادآور می‌شوند: حق بر پوشاک کافی برای کارگران با هدف کاستن از خطرات «حوادث کار»،^{۵۲} پوشاک درخور نیازهای ویژه افراد دارای معلولیت^{۵۳} و همچنین حق «دسترسی به پوشاک کافی و درخور» برای «افراد سالخورده»^{۵۴}. باری، این کارشناسان در مورد تعهدات ویژه‌ای که در این زمینه به عهده دولت‌ها یا سایر نهادهاست، توضیح بیشتری پیش نمی‌نهند. آنها در ادامه به شکلی گذرا درباره انتقاد کمیته در سال ۱۹۹۸ از دولت‌های کانادا^{۵۵} و سریلانکا^{۵۶} به خاطر وضعیت پوشاک مستمندان و آوارگان نیز بحث می‌کنند.

ویسبرادت و دولا وگا پیوندی سازنده میان حق بر پوشاک یادشده در میثاق و ماده ۲۷ پیمان‌نامه حقوق کودک (۱۹۸۹) برقرار می‌کنند؛ بر اساس این پیمان‌نامه، دولت‌های هم‌پیمان و سایر کنشگران متعهد شده‌اند سطحی از زندگی مناسب را برای کودک فراهم کرده و از تأمین خوراک، پوشاک و مسکن حمایت کنند.^{۵۷}

کمیته حقوق کودک در پاسخ به گزارش‌های مختلف دولت‌های هم‌پیمان (اردن، هائیتی، موزامبیک و گرجستان) تأکید کرده که آنان می‌بایست «برای کودکان خیابانی و بی‌سرپرست‌هایی که در پرورشگاه‌های دولتی زندگی می‌کنند پوشاک کافی فراهم آورند».^{۵۸} ویسبرادت و دولا وگا پیوند فرهنگی میان پوشاک کافی و حق بشر بر آزادی بیان، دین و موارد دیگر و حق بهره‌مندی از فرهنگ را نیز به خوبی مشخص می‌کنند؛ چراکه «پوشاک اغلب نماد آشکاری از شناسه فرهنگی، دینی و حتی گاه سیاسی است».^{۵۹}

51. Weissbrodt and de la Vega, Op. Cit. 150-156.

۵۲. تفسیر عمومی شماره ۱۴ (۲۰۰۰)، پیرو ماده ۱۲ میثاق «حق بر بالاترین سطح ممکن از سلامتی» که در خاستگاه پیش‌رو مطرح شده است، پیشین، ۱۵۱.

۵۳. تفسیر عمومی شماره ۵ (۱۹۹۵)، همانجا.

۵۴. تفسیر عمومی شماره ۶ (۱۹۹۶)، همانجا.

55. Weissbrodt and de la Vega, Op. Cit. 150-156.

56. Ibidem

57. Ian Brownlie and Guy S. Goodwin-Gill, eds, Basic Documents on Human Rights (Oxford: Oxford University Press, 2002), 250.

58. Weissbrodt and de la Vega, Op. Cit. 151.

۵۹. همان، ۱۵۲؛ همچنین نک: مواد ۱۸ (آزادی اندیشه، فرهنگ و وجدان)، ۱۹ (آزادی بیان) و ۲۷ (حقوق فرهنگی در میثاق حقوق مدنی و سیاسی) و خاستگاه‌های روبه‌رو:

Weissbrodt and de la Vega, Op. Cit. 151-156; Hathaway, Op. Cit. 504.

هتاوی حق بر پوشاک پناهندگان را نیز بررسی می‌کند. او نشان می‌دهد که بسندگی پوشاک پناهندگان به معنی همخوانی با شرایط اقلیمی و سازواری با هر کاری که در کشور میزبان به آن بپردازند است. وانگهی پناهندگان نباید به پوشیدن لباس‌هایی وادار شوند که آنان را همچون یک بیگانه تحقیر کند؛ چنان‌که این مسئله می‌تواند دست‌کم زمینه رفتارهای تبعیض‌آمیز غیرقانونی علیه آنان را فراهم سازد.^{۶۰}

۳- شالوده‌ها

ادیان پارسا دیری است که مسئولیت ما در همدردی با مستمندان و دستگیری از آنان را یادآور شده‌اند. سمونل مارومبا، حقوق‌دانی که مبنای کار خویش را بر همکاری متمدانه در نظام بین‌المللی حقوق بشر نهاده، به پابندی آیین هندو به آزادی تمام انسان‌ها از نیازمندی اشاره کرده است. در سده سوم پیش از میلاد، آشوکا امپراتور بودایی، مقرراتی را برای رفاه اجتماعی وضع نمود. سنت اسلامی، نوعی «مالیات رفاهی» در قالب خمس و زکات را با انگیزه دستگیری از مردم تهیدست وضع کرده است.^{۶۱} در مسیحیت، کتاب مقدس بر رفتار دلسوزانه با مستمندان پای فشرده^{۶۲} و در بخش‌هایی نیز بر اهمیت پوشاک آنان تأکید کرده است.^{۶۳}

فرزندگان کلاسیک لیبرال در سده‌های هفدهم و هجدهم بارها به نادرست، فقط آزادی‌خواهانی تلقی شده‌اند که موافق با اعمال نظارت بر بازار نبوده و هیچ کمکی از سوی دولت در حق مستمندان را نپذیرفته‌اند. بیشتران لیبرالیسم همچون جان لاک از چنین دیدگاهی حمایت نکرده‌اند.^{۶۴} اندیشمندان

60. Hathaway, Op. Cit. 503-504.

61. Stephen A. James, *Universal Human Rights: Origins and Development* (New York: L.F.B. Scholarly Publishing, 2007), 8; Paul G. Lauren, *The Evolution of International Human Rights: Visions Seen* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998), 5-10; Samuel K. Murumba, "The cultural and conceptual basis of human rights norms in international law" (PhD diss., Monash University, Melbourne, 1986), ch. 1 and 91-92, 95, 98-99, 100, 105-109, 112, 114, 170, 177, 184, 188, 190; Micheline R. Ishay, *The History of Human Rights: From Ancient Times to the Globalization Era* (Berkeley: University of California Press, 2004), ch. 1; Irene Bloom, J. Paul Martin and Wayne L. Proudfoot, *Religious Diversity and Human Rights* (New York: Columbia University Press, 1996); N. Singh, "History of the law of nations: regional developments: South Asia and South-East Asia," in *Encyclopedia of Public International Law*, vol. 2, ed. Rudolf Bernhardt and Max Planck-Institut/Elsevier Science B.V. (Amsterdam: North-Holland, 1995), 824-839.

62. Micheline R. Ishay, *The Human Rights Reader: Major Political Essays, Speeches, and Documents from Ancient Times to the Present* (New York: Routledge, 2007), 50-51.

63. Ibidem; Henry J. Steiner, Philip Alston and Ryan Goodman, *International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals* (Oxford: Oxford University Press, 2008), 293.

64. Cass R. Sunstein, "Why does the American Constitution lack social and economic guarantees?," in

انقلابی سده هجدهم آمریکا و فرانسه، نابرابری شدید را محکوم کرده و از حقوق لازمه پاینده زیستن، نظارت دولت بر بازار و کمک‌های همگانی دست‌کم برای تهیدست‌ترین گروه‌های جامعه‌شان پشتیبانی نموده‌اند. این گفته در پی القای این نیست که چنین اندیشه‌ورانی به‌راستی مساوات‌طلب و سوسیال‌دموکرات بودند. در آن زمان یک‌سویه عمل‌گرایانه آشکاری در پیشگیری از فقر مطلق، با ملاحظه بی‌نظمی و خشونت‌هایی که به‌ویژه در برابر گروه‌های زمین‌دار ممکن بود به بار آورد، وجود داشت. به همین ترتیب در فرانسه بارون دومنتسکیو، رعایت حقوق لازمه پاینده زیستن و وظایف همسانی که در پیوند با پوشاک به عهده دولت بود را به‌روشنی مورد شناسایی قرار داد: «صدقاتی که به یک فرد بی‌پناه در خیابان داده می‌شود کاهنده تعهدات دولت در برابر هر شهروند برای تدارک اسباب زندگی، خوراک شایسته، پوشاک درخور و نوعی از زندگی همراه با سلامتی نیست».^{۶۵}

این ارزش‌ها در اعلامیه‌های حقوق بشری فرانسه و حمایت‌های مبتنی بر قانون اساسی آن کشور در سده هجدهم بازتابیده بود. برداشت استفن مارکز دانشمند حقوق بشر هاروارد بر این است که در آن برهه بسیاری از نمایندگان رسته سوم^{۶۶} باور داشتند که «حقوق بشر با آنچه امروز آن را حقوق اقتصادی می‌خوانیم آغاز شد».^{۶۷} این برداشت، دسته‌بندی رایج هنجارها و موازین حقوق بشر در چهارچوب نسل‌های بیایی را به چالش می‌کشد؛ و همچنین بازشناسی زود هنگام پیوند متقابل حقوق مدنی - سیاسی و اقتصادی - اجتماعی و ارتباط درونی‌شان را تأیید می‌کند.^{۶۸} اعلامیه حقوق بشر و شهروند ۱۷۸۹، اعلامیه‌ای در سال ۱۷۹۳ و قانون اساسی ۱۷۹۱ دربرگیرنده حق گروه‌های آسیب‌پذیر بر دریافت کمک‌های همگانی ذیل مفهوم فراگیر «حمایت اجتماعی» بود.^{۶۹}

در سده نوزدهم برخی از صاحبان اندیشه و اصلاح‌طلبان با طرح‌های آرمانی و پیش‌سوسیالیستی^{۷۰} خود برای پشتیبانی از حقوق اقتصادی و اجتماعی در برابر زیاده‌روی‌های غیرانسانی انقلاب صنعتی واکنش نشان دادند. برای نمونه در میان آنان لویی بلان، رابرت اوون و جامعه فایبان^{۷۱} به چشم

American Exceptionalism and Human Rights, ed. Michael Ignatieff (Princeton: Princeton University Press, 2005), 96.

65. Ibid. 90.

66. Third Estate: اشاره به رسته‌های اجتماعی در دوران انقلاب فرانسه است که رسته اول (همچون اشراف)، رسته دوم (روحانیون) و رسته سوم (همانند عوام و دهقانان) را دربر می‌گرفت.

67. James, Op. Cit. 141.

68. Ibid. especially at 140-142.

69. Ibid. 141-142.

70. Proto-Socialist

71. Fabians or Fabien Society: انجمن روشنفکری و همچنین گروه سیاسی انگلیسی که با محوریت اندیشه سوسیالیستی

می‌خورند.^{۷۲} لویی بلان در سال ۱۸۴۸ باور داشت که تنها، حقوق مدون و مطابق با قانون بسنده نیستند. ارزش این حق‌ها به گونه سرنوشت‌سازی به قدرت، اندوخته‌ها و آنچه ما «توانایی»^{۷۳} می‌نامیم بستگی دارد:^{۷۴} «پس اجازه دهید آن را یک بار و برای همیشه بگویم: آزادی نه تنها مبتنی بر حقوقی است که بخشیده شده، بلکه بر قدرتی که به‌منظور گسترش و به‌کارگیری قابلیت‌های افراد، ذیل حکمرانی عدالت و پاسداری از قانون به آنان تعلق گرفته نیز بنا شده است...»^{۷۵}

پس از ویرانی‌های بازمانده از جنگ جهانی اول، برخی سازمان‌ها در گفتگو با جامعه ملل در زمینه‌هایی چون شرایط کار، بهداشت عمومی، سطح زندگی و رفاه زنان و کودکان همکاری کرده و پیشرفت‌هایی نیز ایجاد کردند.^{۷۶} در سال ۱۹۱۹ سازمان بین‌المللی کار پایه‌گذاری شد. این سازمان در پی مبارزه با «بی‌عدالتی، رنج و محرومیت»^{۷۷} بود و شرایط کاری، طرح‌های بیمه اجتماعی و تأمینی^{۷۸} را همچون نگرانی ویژه خود برگزید. این طرح‌ها قابلیت آن را داشت که از تأثیر دشواری‌هایی چون بیماری، آسیب‌دیدگی و کهولت سن بر زندگی مردم جلوگیری کند.^{۷۹}

کشورهای اروپایی، بریتانیا و ایالات متحده آمریکا، دولت‌های رفاه را به‌عنوان یک واکنش عمل‌گرایانه و انسانی در قبال آشفتگی‌های بحران بزرگ سال ۱۹۲۹ پیش‌بینی کرده و به اجرا درآوردند.^{۸۰} نمونه چنین تحولات رفاه‌محوری همچون گزارش پوریچ^{۸۱} در انگلستان^{۸۲} و نیویدیل^{۸۳} در ایالات متحده بی‌سابقه نبود؛ برای نمونه می‌توان از طرح «بیمه اجتماعی» بیسمارک صدراعظم آلمان در پایان سده نوزدهم و یا طرح

و رفورمیسم در سال ۱۸۸۴ پایه‌گذاری شد.

72. Steiner, Alston and Gordon, Op. Cit. 269; Richard L. Siegel, "Socioeconomic human rights: past and future", *Human Rights Quarterly*, 7, 3(1984), 261-263.

73. Capabilities

۷۴. برای نمونه نک:

Martha C. Nussbaum, "Capabilities, human rights and the Universal Declaration", in *The Future of International Human Rights*, ed. Burns H. Weston and Stephen P. Marks (Ardslay: Transnational, 1999), 25-64.

۷۵. برگزیده‌ای از:

Ishay, Op. Cit. 217

76. Lauren, Op. Cit. James, Op. Cit. 35 ff., especially at 47-48; Frederick S. Northedge, *The League of Nations: Its Life and Times: 1920-1946* (Leicester: Leicester University Press, 1986).

77. Steiner, Alston and Gordon, Op. Cit. 269.

78. Working conditions, social insurance and security schemes

79. Steiner, Alston and Gordon, Op. Cit. 269.

80. Ibid. 269-270.

81. The Beveridge Report (1942)

82. James, Op. Cit. 81.

83. The New Deal

حقوق مهم اقتصادی و اجتماعی در قانون اساسی ۱۹۱۹ آلمان فدرال نام برد.^{۸۴} برابر با ماده ۱۱۹ این قانون، «ایفای نقش مادری» به «حمایت و پشتیبانی‌های دولت» وابسته است. ماده ۱۹۱ هم به نظر می‌رسد که حقوق ویژه‌ای را که لازمه پاینده زیستن شهروندان است تضمین می‌کند. مواد ۱۵۷ و ۱۶۳ بر حمایت فراگیر از بیکاران سپارش کرده و ماده ۱۶۱ طرح تأمین اجتماعی^{۸۵} گسترده‌تری را به تصویر کشیده است.

در میان جنگ جهانی دوم شمار زیادی از نویسندگان، نهادهای دولتی و کنشگران طرح‌هایی را برای برپایی سازمانی پس از جنگ و تدوین اعلامیه‌های حقوق گردآوری کردند. حقوق اقتصادی و اجتماعی همچون حق بر پوشاک در برخی از این اعلامیه‌ها نمایان است. «اعلامیه ای.جی. ولز در باره حقوق انسان» (۱۹۴۰) دست‌کم دو ماده در پیوند مستقیم با حق بر پوشاک کافی دارد:

«۱- حق بر زندگی کردن: ... او در چهارچوب این اندوخته‌ها و جدا از تبعیض مبتنی بر نژاد، رنگ و عقاید یا باورهای ابرازشده، بر غذا، پوشش^{۸۷} و مراقبت‌های پزشکی مورد نیاز برای تحقق همه توانایی‌های پرورش جسمی و فکری، از زایش تا مرگ دارای حق است.

۷- حق بر مالکیت شخصی: هر فردی در بهره‌مندی از دارایی شخصی خود که طبق قانون بر آن مالکیت یافته، از حق بر حمایت در مقابل خشونت، محرومیت، اجبار و تهدید جمعی یا شخصی برخوردار است».^{۸۸}

در چهارم دسامبر ۱۹۴۰ وزیر امور خارجه انگلستان از «حق بر زندگی کردن بدون ترس؛ هم از بی‌عدالتی و هم از نیازمندی» و «فرصت برابر» و «امنیت اقتصادی» یاد کرد.^{۸۹} شورای برنامه‌ریزی اندوخته‌های ملی^{۹۰} اعلامیه‌ای را در ژانویه ۱۹۴۳ پیش‌نویسی کرد که حق بر «غذا، پوشاک، سرپناه و

84. Steiner, Alston and Gordon, Op. Cit. 269; Manoucher Ganji, International Protection of Human Rights (Geneva; Paris: Librairie E. Droz/Librairie Minard, 1962), 159.

۸۵. در اینجا مقصود از Social security طرح‌های خدمات اجتماعی است و به صورت «تأمین اجتماعی» به پاریسی برگردانده می‌شود؛ اما همین اصطلاح در یک معنای کلی‌تر و هم‌ردیف با امنیت اقتصادی و امنیت اخلاقی با واژگ «امنیت اجتماعی» نشان داده شده است.

86. The Right to Live

87. Covering

۸۸. برگزیده‌ای از:

James, Op. Cit. 144-145

89. James, Op. Cit. 72-73.

90. The Natonal Resources Planning Board

مراقبت پزشکی کافی» را مورد شناسایی قرار می‌داد.^{۹۱} انجمن آمریکایی حقوق، بیانیه حقوق اساسی^{۹۲} که به حق بر امنیت اجتماعی پرداخته بود را سامان بخشید و اعلامیه فیلادلفیا (۱۹۴۴) که در یک کنفرانس بین‌المللی کارگران مورد سازش قرار گرفته بود را نیز به سرانجام رساند؛ و همچنین، اعلامیه‌ای که به شکلی فراگیر از تأمین «رفاه» انسانی گفتگو کرده بود.^{۹۳}

در همان بازه زمانی فرانکلین روزولت، سال ۱۹۴۱ را با سخنرانی پرآوازه خود درباره وضعیت کشور^{۹۴} و «چهار آزادی» خطاب به کنگره آغاز کرد. وی در سال ۱۹۴۴ از اشاره پیشین خود به «رهایبی از فقر» فراتر رفت^{۹۵}. او به روشنی میان «رهایبی از نیازمندی» و «صلح پایدار داخلی و بین‌المللی» پیوند ایجاد کرد و بر لزوم یک به اصطلاح «منشور دوم حقوق»^{۹۶} پای فشرده. وی اعلام کرد که «امنیت» بیان‌کننده «امنیت اقتصادی، امنیت اجتماعی و امنیت اخلاقی» است. فقط در صورتی که تمام مردم جهان «سطح مطلوبی از زندگی» داشته باشند، «صلح» امکان‌پذیر است.^{۹۷} به گمان او: «ما باید به درکی روشن از این واقعیت برسیم که آزادی فردی حقیقی نمی‌تواند بدون امنیت و استقلال اقتصادی، وجود خارجی داشته باشد». «نیازمندان، انسان‌های آزادی نیستند».^{۹۸}

اگرچه روزولت تنها به حق فرد بر درآمد مناسب برای فراهم‌کردن پوشاک کافی اشاره داشت اما او «مسئولیت نهایی دولت در رفاه شهروندان» را آشکار ساخت.^{۹۹} در واقع «امنیت اجتماعی» و «رهایبی از ترس و نیاز» پژوهاک سخنان روزولت در منشور آتلانتیک بود^{۱۰۰} و به همین ترتیب با نگاهی پرشور و ژرف‌تر، برنامه‌های مطرح‌شده در دمارتن اوکس و برخی از مواد منشور ملل متحد را پیش‌بینی می‌کرد.

91. James, Op. Cit. 77; Charles E. Merriam, "The Content of an International Bill of Rights," in The Annals of the American Academy of Political and Social Science, vol. 243: Essential Human Rights, ed. William D. Lewis and John R. Ellingston (London: Sage Publications, 1946), 14; James T. Kloppenberg, "Franklin Delano Roosevelt, Visionary", *Reviews in American History*, 34, 4(2006), 513.

92. The American Law Institute: Statement of Essential Rights (1944)

93. James, Op. Cit. 74.

۹۴. State of the Union: برنامه سالانه‌ای که در آن رئیس‌جمهور ایالات متحده آمریکا طرح‌های خود برای سال جاری را در چهارچوب یک سخنرانی در برابر قوه قانون‌گذاری دولت فدرال بازگو می‌کند.

95. Ibid. 76.

96. Second Bill of Rights

97. Sunstein, "Economic security: A Human Right", Op. Cit. 1.

۹۸. برگزیده‌ای از:

Steiner, Alston and Gordon, Op. Cit. 270

99. Sunstein, "Economic security: A Human Right", Op. Cit. 4.

100. James F. Green, *The United Nations and Human Rights* (Washington, D.C.: The Brookings Institution, 1956), 13-14; James, Op. Cit. 77-79; Elizabeth Borgwardt, *A New Deal for the World: America's Vision for Human Rights* (Cambridge: Belknap/Harvard University Press, 2005).

این منشور شامل برخی اصول کلی در پیوند با جستارهای بشردوستانه است که می‌تواند در بردارنده حق بر پوشاک کافی هم باشد: برای مثال مواد ۱، ۵۵ و ۵۶.^{۱۰۱}

چند سال بعد، اعلامیه جهانی حقوق بشر به تصویب رسید. دو نمونه از مهم‌ترین مقررات مربوط به حق بر پوشاک کافی در این اعلامیه، ماده ۲۲ درباره امنیت اجتماعی و ماده (۱) ۲۵ است. برابر با ماده ۲۵:

«۱- هر فردی حق بر سطحی مناسب از زندگی برای سلامتی و رفاه خود و خانواده‌اش را دارد؛ شامل غذا، پوشاک، مسکن و مراقبت پزشکی و خدمات اجتماعی ضروری و حق بر امنیت به هنگام بیکاری، بیماری، معلولیت، بیوگی، کهولت سن و سایر محرومیت‌ها از ابزارهای گذران زندگی که در شرایطی خارج از خواست وی دچار آن شده باشد.»

«۲- ایفای نقش مادری و فرزندی نیازمند همکاری و مراقبت ویژه است. همه کودکان حتی آنهایی که خارج از چهارچوب ازدواج رسمی به دنیا آمده‌اند باید از حمایت اجتماعی یکسانی بهره‌مند شوند.»

ماده ۲۸ اعلامیه جهانی، بهره‌مندی از نوعی «نظم اجتماعی و بین‌المللی» را توصیف می‌کند که وفق آن حقوق و آزادی‌های نوشته‌شده در این اعلامیه «بتوانند کاملاً به رسمیت شناخته شوند». این ماده به‌ویژه با کشورهای نیازمندتر سروکار دارد چراکه شاید به همکاری و کمک‌های بین‌المللی (یا به بیانی بنیادی‌تر، به دگرگونی در اقتصاد و مدیریت جهانی) احتیاج دارند تا قربانی نقض مواد ۲۲ و ۲۵ نشوند.

یوهان مرسینک در پژوهش آرشویی بی‌همتای خود درباره شالوده‌های اعلامیه جهانی،^{۱۰۲} به تعیین برخی عوامل مؤثر در تحول ماده ۲۲ و ۲۵ می‌پردازد. افزون بر تأثیر جو سوسیالیستی آمریکای لاتین بر حق کلی امنیت اجتماعی،^{۱۰۳} چند کشور دیگر هم از حق بر پوشاک کافی حمایت ویژه‌ای کردند؛ شامل فیلیپین، کوبا^{۱۰۴} (حق زندگی در محیطی بهداشتی و حق بر پوشاک متناسب با شرایط آب‌وهوایی که شخص در آن زندگی می‌کند)، چین، استرالیا، شیلی و فرانسه.^{۱۰۵} چین و استرالیا در زمانی که بحث حق بر پوشاک در پیش‌نویس ماده ۱۱ کنونی میثاق مطرح بود، از پیروان بارز این حق بودند. چنگ یونان نماینده دولت چین توضیح داد که حق بر پوشاک در کنار غذا، برای مردمی که «در کشورهای

101. James, Op. Cit. 123-125; Green, Op. Cit. 17-18.

102. Johannes Morsink, *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting and Intent* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1999), 192, 195.

103. Ibid. 192.

104. Ibid. 192, 195.

105. James, Op. Cit. 148.

توسعه‌نیافته» زندگی می‌کنند، به‌ویژه آنهایی که نظام اقتصادی کشورشان بر پایه کشاورزی است حیاتی به شمار می‌رود.^{۱۰۶} برابر با اولین بند ماده ۱۱ میثاق:

«دولت‌های هم‌پیمان این میثاق حق هر فرد بر سطحی کافی از زندگی برای خود و خانواده‌اش شامل غذا، پوشاک و مسکن درخور و بهبود همیشگی شرایط زندگی را به رسمیت می‌شناسند. دولت‌های هم‌پیمان با اذعان به اهمیت اساسی همکاری‌های بین‌المللی بر پایه خواست آزاد، گام‌های لازم را به‌سوی تحقق این حق برخواهند داشت.»

۴- قوانین: بازنگری مقررات مرتبط با حق بر پوشاک کافی

ماده ۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر و ماده ۱۱ میثاق را می‌توان با مجموعه گسترده‌ای از دیگر موازین حقوقی بین‌المللی و منطقه‌ای و «حقوق نرم» مرتبط دانست.^{۱۰۷} در میان اسناد بین‌المللی و منطقه‌ای که به‌ویژه از حق بر پوشاک نام برده و یا دست‌کم استاندهایی را برای فراهمیدن پوشاک پدید آورده‌اند، از این قرارند: پیمان‌نامه حقوق کودک ملل متحد (۱۹۸۹)^{۱۰۸}، پروتکل دوم ژنو (۱۹۷۷)^{۱۰۹}، قواعد کمینه معیار ملل متحد برای رفتار با زندانیان (۱۹۵۵)^{۱۱۰}، اعلامیه آمریکایی حقوق و تکالیف انسان (۱۹۴۸) و اعلامیه قاهره حقوق بشر در اسلام (۱۹۹۰)^{۱۱۱}.

۴-۱- موازین اعلامیه جهانی حقوق بشر

۴-۱-۱- ماده ۲۵ اعلامیه

همان‌گونه که دیدیم این ماده حق هر فرد بر سطح کافی از زندگی برای «سلامتی و رفاه» را به رسمیت می‌شناسد. هرکسی می‌تواند بی‌درنگ پیوند میان این حق و حق بشر بر سلامتی را دریابد. حق بر سطح کافی از زندگی شامل حق بر «غذا، پوشاک و مسکن» کافی و «مراقبت پزشکی و خدمات اجتماعی

106. Craven, Op. Cit. 291.

۱۰۷. در اینجا بر مجموعه اسناد روبه‌رو تکیه می‌شود:

Brownlie and Goodwin-Gill, Op. Cit; Center for the Study of Human Rights, Op. Cit; Martin Flynn, Human Rights in Australia: Treaties, Statutes and Cases (Chatswood: LexisNexis Butterworths, 2003); Steiner, Alston and Gordon, Op. Cit.

108. Reproduced in: Brownlie and Goodwin-Gill, Op. Cit. 241-258.

۱۰۹. برگزیده‌ای از خاستگاه روبه‌رو:

Flynn, Op. Cit. 39-40.

110. Reproduced in: Center for the Study of Human Rights, Op. Cit. 106-118.

111. Ibid. respectively: 190-193, 194-197.

ضروری» می‌شود. این تعریف که نشان‌دهنده فراخی مقرر است، شامل بسیاری از نمونه‌ها اما فراگیر نیست. ماده ۲۵ «حق بر امنیت در شرایط بیکاری، بیماری، معلولیت، بیوگی، کهولت سن و سایر محرومیت‌ها از ابزارهای گذران زندگی که به علل خارج از خواست ایجاد شده‌اند» را نیز تضمین می‌کند؛ بنابراین تضمین گسترده دیگری برای امنیت اجتماعی است که به شرایط دشوار ویژه‌ای محدود نمی‌شود. با این حال، باید توانایی فرد را در «شرایط خارج از خواست او» در نظر گرفت. به نظر می‌رسد پیشنهاد این گزاره آن است که دامنه این حق با شناسایی فردی که شایسته امنیت اجتماعی است مشخص می‌شود و این با گریزی به مفهوم «تهیدست واقعی» و اهمیت اتکای شخص به خود و میل او به کار آشکار خواهد شد.

برابر با ماده (۲) ۲۵ «مادر بودن و فرزندگی»^{۱۱۲} نیازمند مراقبت و کمک ویژه است. شگفت آنکه این گزاره به‌جای واژه‌های عینی «مادر و کودک»^{۱۱۳} از واژه‌های انتزاعی مادر بودن و فرزندگی نام می‌برد که به خانواده اشاره دارد؛ اما در بخش دوم عبارت، تضمین می‌کند که «همه کودکان چه آنهایی که در چهارچوب ازدواج رسمی و چه خارج از آن زاده شده‌اند می‌بایست از حمایت اجتماعی یکسانی برخوردار شوند». این مقرر برای حمایت از کودکان «نامشروع»^{۱۱۴} در برابر بدنامی و تبعیضی که این مفهوم به‌همراه دارد و آسیبی که آنان بیشتر به خاطر این واقعیت متحمل می‌شوند تدوین شده است. ماده ۲۵ همچنین بر قیم‌مآبی اجتماعی^{۱۱۵} در ارتباط با کودکان به‌عنوان گروه آسیب‌پذیری از جامعه تأکید می‌کند. این اصل حتی در دیدگاه‌های لیبرالی یک استثنای رایج به شمار می‌رود چراکه به دیگرسان اصرار بر این دارد که مردم در زندگی‌شان آزادند گزینش بدی داشته باشند و نمی‌توانند در صورت تحمل پیامدهای ناخوشایند و زیان‌بار آن، گله‌مند باشند (برای نمونه کشیدن سیگار برای بزرگسالان رواست اما برای کودکان خیر؛ و آنان هم باید به خاطر تنفس ناخواسته دود سیگار بزرگسالان که به‌طور مشروع و آزادانه به این کار می‌پردازند حمایت شوند). این مفهوم از «حمایت اجتماعی» را هرکسی می‌تواند در اعلامیه‌های حقوق و اسناد قانون اساسی سده هجدهم فرانسه، قانون اساسی ۱۹۱۹ آلمان و همچنین در قانون اساسی فرانسه پس از جنگ جهانی دوم بیابد.^{۱۱۶}

112. Motherhood and Childhood

113. Mothers and Children

۱۱۴. واژه Illegitimate برای نقد رویه اخلاقی مزبور به کار رفته وگرنه واژه «کودکان خارج از ازدواج» نسبت به «نامشروع» برگردان بهتری به نظر می‌رسد.

115. Social Paternalism

116. James, op. cit.; Claire Palley, *The United Kingdom and Human Rights* (London: Stevens and Sons/

بنابراین ماده ۲۵ دربرگیرنده بسیاری از حقوق‌هاست که همچون شاخه‌های چرخ یک دوچرخه، هم به محور حق بشر بر سطحی کافی از زندگی و هم به یکدیگر پیوسته‌اند. حق بر پوشاک کافی برای سلامتی کامل و رفاه ضروری است. هرکسی بدون پوشاک گرم ممکن است در اثر کاهش غیرطبیعی دمای بدن به‌ویژه در زمستان‌های سرد نیمکره شمالی دچار مرگ شود.^{۱۱۷} پوشاک نامناسب می‌تواند در آسیب‌های برآمده از گرما، از دست رفتن آب بدن و سست شدن در موج گرمای تابستان و یا در مناطق گرمسیری سهیم باشد. لباس ناکافی شخص را در برابر اشعه ماورای بنفش - عامل شناخته‌شده سرطان پوست - آسیب‌پذیرتر می‌کند. اینکه لباس تا چه اندازه‌ای هوارسان باشد (قابلیت تهویه) نیز یک سنجه به شمار می‌رود؛ از این دیدگاه که آیا به‌راحتی مرطوب شده یا به سرعت خشک خواهد شد. برخی از لباس‌ها ممکن است سبب فزونی حساسیت و یا شدت یافتن بیماری‌های پوستی بشوند (به‌ویژه اگر همیشه پوشیده شوند). به گواهی پاپزشکان^{۱۱۸} و فیزیوتراپیست‌ها، کفشی که اندازه نباشد با آسیب زیاد همراه خواهد شد.^{۱۱۹} از نگاه تاریخی، در سده نوزدهم سینه‌بند‌های زنان گاهی به استخوان‌بندی و حتی اندام‌های داخلی بدن زبان‌های همیشگی می‌رساند. این ارزیابی‌ها تخصصی نیستند؛ به همین خاطر برای تحقیق بیشتر درباره حق بر پوشاک، به‌کارگیری دانش، تخصص و تجربه در زمینه صنعت نساجی، علوم و فنون تندرستی و کار اجتماعی ضروری است. اساساً، یک نگاه پزشکی پیش‌گیری و جمعیتی^{۱۲۰} سودمند خواهد بود.

فزون بر اینها، حق بر پوشاک با حق بر مراقبت پزشکی مرتبط است؛ به‌ویژه در شرایط مراقبت‌های آسایشگاهی که فرد (بیمار، یا به تعبیر جدیدتر ارباب‌رجوع) ممکن است برای پوشیدن لباس هماهنگ با شرایط، یا حتی برای پوشاندن خود دچار محدودیت‌های فراوانی باشد. در همین زمینه تجویز استفاده از پوشاک درمانی (همچون کفش‌های طبی) از سوی متخصص سلامت که به‌عنوان بخشی از درمان فرد

Sweet and Maxwell, 1991).

۱۱۷. نک: ماده ۳ اعلامیه جهانی حقوق بشر در مورد حق بر زندگی.

118. Podiatrists

۱۱۹. درباره اثرگذاری کفش‌ها بر سلامتی و بیماری‌های خاص پاها و بهره‌مندی از کفش همچون یکی از حقوق بشر نک: Arianne Shahvisi, Enguday Meskele and Gail Davey, "A Human Right to Shoes? Establishing Rights and Duties in the Prevention and Treatment of Podoconiosis", *Health and Human Rights*, 20(2018), 53-65.

۱۲۰. Preventive and community medicine: شاخه‌ای از پزشکی است که با هدف پیشگیری از بیماری و ناتوانی و ارائه خدمات مختلف برای حفظ سلامتی و با محوریت بهبود سلامت یک جمعیت (در هم‌سنجی با سلامت فرد) شکل گرفته است. به همین ترتیب می‌توان به پزشکی پیشگیری و اجتماعی "Preventive and social medicine" که به شکلی کلی‌تر بر بهبود سلامت جامعه تأکید دارد نیز اشاره کرد.

صورت گرفته بسیار مهم است. این پوشاک مخصوص به‌ویژه در کشورهای فقیرتر به‌راحتی در دسترس نیست و یا بسیار گران‌قیمت است؛ بنابراین ما می‌توانیم پیوند یکی دیگر از شاخه‌ها با محور حق بر سطح کافی از زندگی، یعنی برخورداری از اندوخته‌های لازم برای فراهم کردن نیازهای درمانی را ببینیم. رفاه مفهوم بسیار گسترده‌ای است. بررسی اینکه پوشاک ناکافی تا چه میزان بر این مفهوم گسترده و سوبه مادی و روان‌شناختی آن اثرگذار است، کار دشواری نیست. لباس نامناسب و یا لباسی که اندازه نباشد می‌تواند سبب آزدگی شود و همچنین دریافت فرد از ارزش و حتی کرامت خویش را نشانه بگیرد. گمان می‌رود که این پیامدها بازهم برای افراد کم‌توان فزونی یابد. برای نمونه ممکن است به بزرگسالانی که از معلولیت سخت رنج می‌برند لباس نامتناسب با سانشان پوشانده شود و یا آنکه لباس‌هایشان بدون توجه به زیبایی و ناساز با پسند فرد استفاده‌کننده و برای آسودگی بیشتر پرستاران گزیده شود. از این دیدگاه، گزینش پوشاک و استفاده از آن برای بسیاری از مردم بخش مهمی از شناساندن خود به دیگران به شمار می‌رود (نک: ماده ۱۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر) و اینها تنها کسانی نیستند که عزت‌نفس و کرامتشان به خاطر پوشاک نامناسب آسیب خواهد دید.

در اینجا یادآوری دیدگاهی که در آغاز، ذیل پیوند پوشاک ناکافی و تهیدستی بیان کردیم خالی از لطف نیست. لباس‌های کثیف، پاره، بدقواره و حتی یکسره از مد افتاده نقش یک برانگیزنده را در رفتار تحقیرآمیز دیگران دارد (البته ما پوشش آگاهانه چنین لباسی برای شناساندن یک مد را سوا می‌کنیم). این ناهنجاری‌ها پیامدهای ناگواری را به دنبال دارد و نوع رفتار با افراد مستمند را تحت تأثیر قرار خواهد داد. این جستار همراه با داورهای اخلاقی است و می‌تواند سبب شود که این افراد سزاوار رفتار محترمانه به چشم نیایند؛ یک نمونه عینی، دانش‌آموز یا پدر و مادری هستند که به خاطر پوشش نامناسبشان مورد تمسخر قرار گرفته و حتی در ادامه درس خواندن فرزندشان درنگ کنند.^{۱۲۱}

در بازگشت به استعاره‌ای که پیش‌تر مطرح شد، پیوندی قوی میان شاخه‌های مسکن و پوشاک وجود دارد. چه بسا بی‌خانمان‌ها نمونه‌گویی باشد. این افراد بدون پوشاک کافی بیشتر دستخوش شرایط آب‌وهوایی هستند. با پنداشت کلی تهیدست بودنشان، نوع پوشاک آنها به‌ویژه ذیل مفهوم رفاه دارای اهمیت است؛ ازین دیدگاه که احتمال آسیب‌دیدگی و فرونشینی نیروی آنها به هنگام پرسه زدن در شهرها، مسافرت با قطارها و همچنین خوابیدن در هر جای ممکن، بیشتر می‌شود. وضعیت پوشش آنها

۱۲۱. برای نمونه نک:

Felicia Kornbluh, *The Battle for Welfare Rights: Politics and Poverty in Modern America* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2007), 39-41, 139.

در پی معلولیت‌های روانی و جسمی و خوگیری به مواد مخدر و الکل حساس‌تر خواهد شد (این جستار دوباره با حق بر سلامتی و مراقبت‌های پزشکی پیوند می‌خورد).

در تکمیل هم‌سنجی حق‌های ماده ۲۵، به حق بر «خدمات اجتماعی ضروری» و حق بر «امنیت» می‌پردازیم. این جستارها در پیوند با یکدیگر هستند و شرایط تأمین رفاه را برای مثال از طریق دولت با همکاری سایر کنشگران طراحی می‌کنند. بی‌گمان چنین معنایی از رفاه شامل نظام‌های امنیت اجتماعی می‌شود که برای بیشتر شهروندان جوامع لیبرال - کاپیتالیست و سوسیال‌دموکرات مدرن یا دولت‌های رفاه سوسیالیستی آشناست؛ بنابراین هرکسی حق بر امنیت، از جمله امنیت اجتماعی در شرایط بیکاری، بیماری، معلولیت و محرومیت را دارد. «امنیت» در ماده ۲۵ منحصر به موارد پیشین نیست، چراکه متن ماده به «سایر کمبودها برای گذران زندگی» اشاره دارد؛ اگرچه آن را با قید «شرایط خارج از خواست خود» محدود ساخته است.

۴-۱-۲- پیوند ماده ۲۵ با دیگر مواد اعلامیه جهانی حقوق بشر

حق بر پوشاک کافی در ماده ۲۵ با بسیاری از مواد دیگر اعلامیه جهانی مرتبط است که پاره‌ای از آنها را پیش‌تر نام بردیم. اینکه همه انسان‌ها «در کرامت و حقوق آزاد و برابر» هستند و تعهدی که برای رفتار نوع‌دوستانه و یکدل با دیگران بر دوش همه ما نهاده شده است، به شکل فراگیری مورد استناد قرار گرفته است (ماده ۱). فزون بر این، برخورداری از همه حقوق اعلامیه «بدون هیچ‌گونه تبعیضی» در نظر گرفته شده است (ماده ۲). این شرط عدم تبعیض با استناد به همه موارد روبه‌رو گنجانده شده است: «نژاد، رنگ، جنس، زبان، دین، باورهای سیاسی و غیرسیاسی، خاستگاه ملی یا اجتماعی، مالکیت، زایش یا دیگر وضعیت‌ها» (همچون منطقه یا کشوری که فرد بدان وابسته است، «خواه مستقل، تحت قیمومیت، غیرخودمختار یا تحت هر محدودیت دیگری از لحاظ حاکمیتی» که باشد). از آنجایی که پوشاک می‌تواند نشان‌دهنده دین، نژاد، قوم، فرهنگ (نک: ماده ۲۷) و شناسه ملی یا سیاسی فرد باشد، ماده ۲ حمایت چشمگیری را فراهم می‌کند. چه‌بسا این ماده افرادی که از توانایی مالی خوبی برخوردار نیستند را نیز دربرگیرد؛ کسانی که تنگدستی‌شان بر لباس‌های آنها تأثیر می‌گذارد.

سطح اقتصادی پایین می‌تواند تبعیض و توهین را به همراه آورد. وانگهی، پوششی که از نگاه فرهنگی سوا از سایرین باشد (هرچند کمتر رخ دهد) ممکن است زمینه رفتار تبعیض‌آمیز یا نپذیرفته شدن در موقعیت‌های اجتماعی را فراهم کند. برای نمونه از ورود افراد به مکان‌های خصوصی

یا همگانی به خاطر نوع پوشششان جلوگیری شده و بنابراین از برخی فرصت‌ها یا مزایای اجتماعی (آموزشی، ورزشی، تفریحی. نک: ماده ۲۴)، اقتصادی یا سیاسی محروم شوند. این‌گونه تبعیض‌ها و لطمه به شکوفایی فردی در جوامعی که آشکارا دستخوش تبعیض نژادی هستند به اثبات رسیده است (برای نمونه ایالات متحده در زمان تبعیض)^{۱۲۲} و همچنین در جوامعی که به خاطر دین، ملی‌گرایی‌های بیمارگونه و بنیادگرایی‌های پدرسالارانه دچار شکاف شده‌اند (مثلاً به ترتیب ایرلند شمالی، یوگسلاوی سابق و افغانستان تحت قواعد طالبان).

حق یک نفر بر «امنیت شخصی» (ماده ۳) و «کرامت» (ماده ۱) ممکن است به خاطر پوشاک ناکافی نادیده گرفته شود. برای نمونه حس کرامت یک شخص با کوتاهی دیگری در احترام به حریم خصوصی جنسی او به خاطر لباس زیر نامناسب پایمال می‌شود (نک: ماده ۱۲ درباره ممنوعیت «دخالت خودسرانه در ... حریم خصوصی»). اگر این نمونه چندان قابل پذیرش نیست تنها به امکان سوءاستفاده از اعتماد دیگران، تحقیر و انواع آزار جسمی در مراکز درمانی و مراقبت، به‌ویژه نسبت به زنان و کودکان یا معلولان و سالخورده‌گان بیندیشیم. محروم کردن فرد از دسترسی به پوشاک کافی همچون گرفتن لباس‌هایش (نک: ماده ۱۷ درباره مالکیت) اقدامی است که می‌تواند موجب آسیب‌پذیری وی در برابر خشونت، رفتار غیرانسانی و تحقیرکننده یا تنبیه گردد (ماده ۵).

همان‌گونه که بارها به شکل غم‌انگیزی در زندان‌ها، جنگ‌ها و اردوگاه‌های کار اجباری رخ داده ممکن است فردی یکسره برهنه رها شود درست در حالی که اطرافیانش در جایگاه برتر قرار دارند. برای نمونه سازمان غیردولتی پزشکان حامی حقوق بشر^{۱۲۳} گزارشی از یک بازداشتی در ابوغریب را ارائه داد که اکنون از اختلال فراآسیب‌زای ناشی از فشار روانی و کاستی عملکرد جنسی در پی تحقیرهای گوناگون و دیگر سوءرفتارهایی که در آنجا برایش اتفاق افتاده بود رنج می‌برد.^{۱۲۴} از میان این رفتارهای تحقیرآمیز

۱۲۲. در این باره نک:

James, Op. Cit.; Mary L. Dudziak, *Cold War Civil Rights and the Image of American Democracy* (Princeton: Princeton University Press, 2000); Jonathan Rosenberg, *How Far the Promised Land? World Affairs and the American Civil Rights Movement from the First World War to Vietnam* (Princeton: Princeton University Press, 2006); Penny M. Von Eschen, *Race Against Empire: Black Americans and Anticolonialism, 1937-1957* (Ithaca: Cornell University Press, 1997); Carol Anderson, "From hope to disillusion: African Americans, the United Nations and the Struggle for Human Rights, 1944-1947", *Diplomatic History*, 20, 4(1996), 531-563.

123. NGO Physicians for Human Rights (PHR)

124. Pamela Hess, "Abuses left detainees mentally ill, study finds", June 19, 2008. Reproduced from The Sydney Morning Herald, accessed November 11, 2022, <https://www.smh.com.au/world/abuses-left-detainees-mentally-ill-study-finds-20080618-2suw.html>

«اجبار به پوشیدن لباس‌های زیر زنانه»، «برهنه شدن و اجرای نمایش در مقابل افسران زن» و «تماشای تصویر دیگر بازداشت‌شدگان در حالت برهنه» بوده است.^{۱۲۵} چنین محرومیت‌های اجباری از حق پوشاک از پایه متجاوزانه و تحقیرآمیز به شمار می‌آیند. وانگهی این نوع محروم‌سازی اغلب بخشی از بهره‌کشی نژادی و طبقاتی بردگان^{۱۲۶} (همچون بردگی جنسی) و آنهایی که در «بندگی»^{۱۲۷} به سر می‌برند بوده است (همچنین نک: ماده ۴؛ ماده (۱) ۲۳ ذیل شرایط کار).

ماده ۲۳ انواع حقوق مرتبط با کار را در برمی‌گیرد. این ماده، حق بر کار در برابر پاداش عادلانه و درخور در شرایط عادلانه و سازگار و بدون تبعیض را تضمین می‌نماید. در اینجا با حق بر نوعی مکمل تأمین اجتماعی روبه‌رو هستیم که در صورت دریافت پاداشی متناقض با کرامت انسانی کارگر تضمین شده است. این ماده از سه روی در پیوند با حق بر پوشاک است. اول آنکه ماده ۲۳ بر درآمد کافی برای خرید لباس تکیه می‌کند؛ دوم، شرایط رضایت‌بخش کاری را در نظر می‌گیرد. این مسئله سلامت و ایمنی کار (و محیط وابسته بدان) را افزایش می‌دهد؛ مثلاً کارفرمایان به‌ویژه در حرفه‌های خطرناک ملزم به فراهمیدن لباس‌های محافظ همچون روپوش کامل، دستکش، چکمه، توری محافظ موها، کلاه و کلاه ایمنی هستند. آنها همچنین موظفند که برای کاهش خطراتی که کارگران با آن روبه‌رو هستند، با دولت همکاری داشته باشند. پیوند میان این جستار با بند یک ماده ۲۵ درباره سلامتی آشکار است. سوم، بند چهارم ماده ۲۳ با تضمین حق برپایی اتحادیه‌های صنفی و پیوستن به آن، دست‌کم یک راه برای حمایت از حقوق بی‌شمار اقتصادی و اجتماعی کارگران فراهم خواهد کرد (همچون حق بر لباس محافظ و یونیفرم، زمان کافی برای استراحت، بهداشت، رسیدگی در موارد اضطراری چون آلودگی‌زدایی و حق بر امکانات درمانی معمول).

برابر با ماده ۲۸ هرکسی حق برخورداری از یک نظم اجتماعی و بین‌المللی را داراست تا در سایه آن، حقوق و آزادی‌های اعلامیه به‌طور کامل اجرا شوند. این ماده در راستای اجرای حق برخورداری از سطح کافی زندگی و حق پوشاک که در آن گنجانده شده است، نقشی بنیادین ایفا می‌کند؛ چراکه تحقق این حقوق در سطح فردی، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی آشکارا تحت تأثیر اندوخته‌های اقتصادی است. برای نمونه در سطح فردی، به شخصی بیندیشید که یارای خرید لباس کافی جز در سایه پشتیبانی یک نظام رفاهی را ندارد. بدین‌سان توانایی یک کشور در برآوردن یک نظام رفاهی مطلوب تا اندازه زیادی

125. Ibidem; see also Henderson v. DeRobertis 940 F.2d 1055 (7th Cir. 1991) (United States Court of Appeals).

126. Racial and Class-Based Exploitation of Slaves

127. Servitude

به عوامل اقتصادی جهانی بستگی دارد. بی‌گمان، این موضوع برای کشورهای فقیرتر در رویارویی نابرابری‌های شدید اقتصادی که در دنیای امروز وجود دارد سرنوشت‌ساز است.

۴-۲- مقررات میثاق درباره حق بر پوشاک کافی

بر خلاف تردیدآمیز بودن الزام حقوقی دولت‌ها در چهارچوب حقوق بین‌الملل عرفی نسبت به موازین اعلامیه جهانی حقوق بشر، خصلت معاهده‌ای میثاق بدین معنی است که همه دولت‌های هم‌پیمان متعهد به رعایت آن هستند. مقرر اصلی که در این قسمت بدان خواهیم پرداخت ماده ۱۱ درباره حق برخورداری از سطح کافی زندگی و حق بر پوشاک است. با این همه مقررات مرتبط دیگری هم هستند که با آنچه در اعلامیه جهانی آمده یکسان نیست اما در همان راستا قرار دارد: ماده ۲ حکم منع تبعیض را تکرار می‌کند؛ ماده ۶ از حقوق مربوط به کار بحث می‌کند (همچنین نک: ماده ۸ درباره اتحادیه صنفی)؛ ماده ۹ به امنیت اجتماعی اشاره دارد؛ ماده ۱۰ شامل حمایت از برخی افراد آسیب‌پذیر در خانواده یا دیگر موقعیت‌ها که شایسته کمک هستند می‌شود (مادران، کودکان و نوجوانان)؛ ماده ۱۲ حق بر سلامتی و ماده (۱) ۱۵ حق شرکت در زندگی فرهنگی را پیش‌بینی می‌کند.

صرف‌نظر از همانندی چشمگیر مقررات میثاق و اعلامیه، قدری ناسانی در بیان میثاق را می‌توان دید. ماده ۶ میان شرایط لازم برای کار و آزادی‌های بنیادین سیاسی و اقتصادی افراد، پیوند برقرار می‌کند. برابر با بند الف از ماده ۷ کارگران می‌بایست از پاداش منصفانه‌ای برخوردار باشند که امکان یک زندگی شایسته را به آنان بدهد. آیا این رویه نسبت به مفهوم سطح کافی زندگی در ماده ۲۵ اعلامیه، سنجه فراتری را به دست می‌دهد؟ ماده ۷ نیز در هم‌سنجی با ماده ۲۳ اعلامیه که شرایط عادلانه و دلپذیر را تضمین می‌کند اشاره‌ای روشن (در پاراگراف ب) به شرایط ایمنی و بهداشت کار دارد. بند ب ماده ۷ این حق را به کارگران می‌دهد تا از کارفرمایان خود بخواهند تا به تعهد خود مبنی بر فراهمیدن لباس برای پیشگیری از آسیب و بیماری عمل کنند. برای نمونه کارفرما می‌بایست اطمینان یابد که پوشاک (از جمله کفش‌ها) خود، موجب آسیب یا بیماری نشود. مثلاً کفش‌های کهنه ممکن است زخمی شدن شدید پاهای کارگران را به دنبال داشته باشد؛ به‌ویژه برای کسانی که کار آنها نیازمند جابه‌جایی زیاد است. از اینها گذشته همان‌طور که پیش‌تر بیان شد، لباس و کفش باید کارگران را به اندازه کافی در برابر خطرات شغلی و محیطی حفظ نماید؛ مثلاً کارگرانی که دستانشان همیشه در برخورد با مواد آسیب‌زاست و یا در معرض دوده‌های خطرناک برآمده از مواد فرار و حتی مواد سرطان‌زا قرار دارند. این گزاره‌ها پس از بررسی حق بر سلامتی در ماده ۱۲ باورپذیر خواهد شد. این ماده حق بهره‌مندی از بالاترین سطح ممکن

سلامت جسمی و روانی را به همه می‌دهد. بدین ترتیب می‌تواند مستلزم آن باشد که کارگران در محل کار به پوشیدن لباس‌های تحقیرکننده، دور از شأن یا به‌گونه‌ای دیگر آزاردهنده و ادا نشوند؛ پیوست به اینکه چنین اجباری بر سلامت روان یک کارگر اثر بدی خواهد شد. مشخص نیست که به‌درستی چه مواردی ذیل این تفسیر قرار می‌گیرند اما تصور لباس کاری که برخلاف قانون، مانع برخورداری یک کارگر از بالاترین سطح ممکن سلامت روانی شود، غیرممکن نیست. اشاره همین ماده بر الزام دولت‌ها به برداشتن گام‌های ضروری برای تحقق موارد پیش رو، به لباس‌های محل کار مربوط می‌شود: «ب) بهبود همه سوبه‌های بهداشت محیطی و صنعتی؛ ج) پیشگیری، درمان و پایش بیماری‌های واگیردار، بومی، مربوط به حرفه و دیگر بیماری‌ها».

ماده ۱۰ بر نگرانی از قیّم‌مآبی نسبت به مادران و کودکان موضوع بند دو ماده ۲۵ اعلامیه تأکید دارد. اولین بند ماده ۱۰ بالاترین حمایت و کمک ممکن را برای خانواده می‌طلبد. بند دوم هم حمایت ویژه‌ای را در درازنای دوران بارداری و پس از زایمان برای مادران ضروری می‌شمارد. مادرانی که کار می‌کنند می‌بایست از مرخصی با حقوق یا مرخصی همراه با تأمین اجتماعی کافی برای یک دوره زمانی معقول پیش از زایمان و پس از آن بهره‌مند شوند. مرخصی با حقوق و تأمین اجتماعی، امکان آمایش پوشاک کافی فرزندان را که در رشد آنان مؤثر است برای مادران فراهم خواهد کرد.^{۱۲۸}

بند سوم ماده ۱۰ از لزوم حمایت ویژه از همه کودکان و نوجوانان و یاری آنان بر پایه عدم تبعیض سخن می‌گوید. آنها می‌بایست از هرگونه بهره‌کشی اقتصادی و اجتماعی در امان باشند. هرگونه به‌کارگیری که آنان را دستخوش زیان کند - و سلامت جسمی، رفاه روانی^{۱۲۹} و رشد طبیعی‌شان را تهدید کند - می‌بایست از سوی قانون مجازات شود. دولت‌ها موظف به سامان‌دهی هرگونه به‌کارگیری کودکان در برابر دستمزد و برقراری محدودیت سنی برای آنها هستند. به‌کارگیری کودکان خارج از این محدودیت باید ممنوع شده و مشمول مجازات قانونی شود. با این پنداشت که کودکان کار، زمان زیادی را در شرایط سخت و خطرناک کار سپری می‌کنند بایستگی پوشاک کافی و محافظ‌دارای اهمیت است. بی‌گمان، پرسش مهم‌تر آنکه آیا هیچ نوعی از کار برای کودکان رواست؟ به نظر می‌رسد که این ماده بر پایه ضرورت کار کودکان در شرایط تنگدستی سخت خانواده‌ها و نیازهای ضروری اقتصادی به‌ویژه در کشورهای درحال توسعه سازش خود را نشان داده است.

۱۲۸. همچنین نک: بند (الف) ماده ۱۲ درباره مرگ‌ومیر نوزادان و رشد سالم کودک.

۱۲۹. Moral welfare: گزینش برگردان «رفاه روانی» برای این اصطلاح، با توجه به شمول آن نسبت به «رفاه اخلاقی» صورت گرفته است.

سرشت لباسی که کودکان و نوجوانان در ایستارهای گوناگون همچون محل کار به پوشیدنشان واداشته می‌شوند، می‌تواند با نوعی بهره‌کشی همراه شود و از رفاه روانی آنان بکاهد و یا به گونه دیگری در رشد طبیعی‌شان ایجاد نابسامانی کند. جنسی‌سازی^{۱۳۰} کودکان و نوجوانان به هنگام به‌کارگیری‌شان برای میزبانی، سرگرمی، صنعت مدل و خرده‌فروشی گواهی بر این بخش از بند سوم ماده ۱۰ است. بند اول ماده ۱۱ به‌روشنی با حق بر سطح کافی از زندگی و حق بر پوشاک مرتبط است. این ماده از شرایط مقرر در ماده ۲۵ اعلامیه فراتر رفته و حق هرکسی بر بهبود همیشگی شرایط زندگی را مورد شناسایی قرار داده است؛ تا آنجا که برخی مفسران آن را فراتر از معمول دانسته‌اند.^{۱۳۱} ماده ۱۱ همچون مقررات هم‌ارز آن در اعلامیه به تأمین اجتماعی یا مراقبت‌های پزشکی اشاره‌ای ندارد؛ این موارد به ترتیب در مواد ۹ و ۱۲ میثاق جای گرفته‌اند.

۴-۳- مقررات سایر اسناد بین‌المللی و منطقه‌ای

۴-۳-۱- آمریکای لاتین

اعلامیه آمریکایی حقوق و تکالیف انسان (۱۹۴۸) از اولین اسنادی است که خاستگاه و تنظیم‌کنندگان آن به آمریکای لاتین باز می‌گردد. با وجود آنکه از ابتدا چنین برنامه‌ریزی نشده بود، برخی از نهادهای برپاشده ذیل کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر (۱۹۶۹) در طی فعالیت‌هایشان به این اعلامیه نوعی اثر هنجاری داده‌اند.^{۱۳۲}

ماده ۱۱ اعلامیه آمریکایی، بخش کلانی از محتوای ماده ۲۵ اعلامیه جهانی و ماده ۱۱ میثاق را پیش‌بینی کرده است. برابر با این ماده هر فردی در چهارچوب اندوخته‌های همگانی و اندوخته‌های جامعه حق پاسداری از تندرستی خویش از طریق موازین بهداشتی و اجتماعی در ارتباط با غذا، پوشاک، مسکن و مراقبت‌های پزشکی را دارد.^{۱۳۳} ماده ۱۲ بر آن حق آموزشی سپارش می‌کند که فرد را برای نیل به یک زندگی شایسته و بالا بردن سطح زندگی‌اش آماده سازد. ماده ۱۴ حقوق مربوط به کار همچون شرایط رضایت‌بخش و دستمزد را خاطر نشان می‌کند. هر فردی از حق تأمین اجتماعی برخوردار است؛

130. Being Sexualized

۱۳۱. برای نمونه نگاه کنید به بحث مطرح شده در خاستگاه رویه‌رو:

James Griffin, "Discrepancies between the best philosophical account of human rights and the international law of human rights" (paper presented at the Meeting of the Aristotelian Society, University of London, October 9, 2000), 22-26.

132. Brownlie and Goodwin-Gill, Op. Cit. 665.

133. Brownlie and Goodwin-Gill, Op. Cit. 667.

به‌گونه‌ای که وی را در برابر پیامدهای بیکاری و کهولت سن حمایت کرده و در برابر هر نوع ناتوانی برآمده از علل خارج از خواست که او را از لحاظ روحی یا جسمی عاجز از زندگی سازد، یاری رساند (ماده ۱۶). همچنین است حق مالکیت شخصی، آن‌گونه که پاسخگوی نیازهای اساسی وی برای یک زندگی شایسته باشد و در حفظ شأن^{۱۳۴} فرد و محل زندگی اش او را یاری کند (ماده ۲۳).^{۱۳۵} اعلامیه پیش رو، حق بر حمایت، مراقبت و کمکی ویژه را برای زنان باردار، مادران و کودکان به رسمیت می‌شناسد (ماده ۷). کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر (۱۹۶۹)^{۱۳۶} بخشی را به حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی واگذار کرده که آشکارا از میثاق نمونه‌برداری شده و دربرگیرنده تک مقرره زیر است:

«ماده ۲۶: توسعه پیشرو: دولت‌های هم‌پیمان موظفند چه در سطح داخلی و چه با همکاری‌های بین‌المللی اقدامات لازم به‌ویژه با بن‌مایه اقتصادی و تکنیکی را با نگرش دستیابی تدریجی از طریق قانون‌گذاری یا دیگر ابزارهای متناسب، برای اجرای کامل حقوقی که تلویحاً ذیل هنجارهای اقتصادی، اجتماعی، آموزشی، علمی و فرهنگی منشور سازمان دولت‌های آمریکایی بیان شده و توسط پروتکل بوئنس آیرس اصلاح شده است، به عمل آورند.»

۴-۳-۲- آفریقا

طبق مقدمه منشور آفریقایی حقوق و رفاه کودک (۱۹۹۰)^{۱۳۷} دولت‌های امضاکننده عضو سازمان اتحادیه آفریقا می‌پذیرند که رسیدگی به نیازهای کودکان در زمینه سلامت ذهنی و جسمی و رشد اخلاقی و اجتماعی‌شان مستلزم توجه ویژه‌ای است. منشور در ادامه بر بایستگی حمایت قانونی از کودکان در شرایطی همراه با آزادی، کرامت و امنیت تأکید می‌کند. سایر مواد مرتبط با این اهداف از این قرارداد: ماده ۵ (حق بر زندگی و تضمین بالاترین امکان برای زیستن، حمایت و رشد کودک)، ماده ۱۴ با شرحی بسنده بر سلامتی و موادی که به کار کودک (۱۵) و به کودک‌آزاری مربوط می‌شود (۱۶). ماده ۱۶ سزاوار بازگویی بیشتری است چراکه برای موضوع فراموشی و آزار کودکان از سوی والدین یا سرپرست‌های قانونی‌شان در نهادهای همگانی یا خصوصی برای فراهمیدن پوشاک کافی کاربرد دارد:

۱۳۴. "Dignity": این واژه در ادبیات حقوق بشر ایران بیشتر به‌صورت «کرامت» برگردانده شده است اما در اینجا اصطلاح «شأن» به‌عنوان صفت مشترکی برای فرد و محل زندگی، معادل بهتری تشخیص داده می‌شود.

135. Brownlie and Goodwin-Gill, Op. Cit. 667-668.

136. Ibid. 679.

۱۳۷. این منشور در خاستگاه پیش رو بازنشر شده است:

Brownlie and Goodwin-Gill, Op. Cit. 748-762

«ماده ۱۶: حمایت در برابر کودک‌آزاری و شکنجه

۱. دولت‌های هم‌پیمان این منشور برای حمایت از کودک در برابر هرگونه شکنجه، رفتارهای غیرانسانی یا تحقیرکننده و به‌ویژه آسیب و آزار جسمی یا ذهنی، کوتاهی یا بدرفتاری‌هایی همچون سوءاستفاده جنسی در زمان مراقبت از کودک، به کار بست موازین ویژه قانونی، اداری، اجتماعی و آموزشی پایبند می‌باشند.

۲. این موازین می‌بایست رویه‌های کارآمد برای برپایی واحدهای نظارتی ویژه در جهت حمایت لازم از کودک و کسانی که از وی سرپرستی می‌کنند و همچنین دیگر اشکال پیشگیری و شناسایی، گزارش تحقیقات ارجاع شده، رسیدگی و پیگیری موارد سوءرفتار و کوتاهی در حق کودک را نیز دربرگیرد.»
اولین بند ماده ۱۶ از گزاره نامرسوم «در زمان مراقبت از کودک» استفاده کرده که سبب این برداشت می‌شود که کودک فقط کسی است که تحت مراقبت باشد. به هر روی هویداست که مراد، حمایت از کودک در برابر ناگواری‌های برشمرده این گزاره در زمانی است که او تحت مراقبت دیگری - همچون یک بزرگسال - باشد. منشور آفریقایی حقوق و رفاه کودک تعهدات پدر و مادر به «مراقبت و حمایت» (ماده ۱۹(۱)) و در چهارچوب توانایی‌ها و توانگری‌شان، به فراهم کردن ابزار لازم زندگی برای رشد کودک (ماده ۱۱ (ب) ۲۰) را مورد شناسایی قرار می‌دهد. پدر و مادر و نهادهای مسئول در مراقبت از کودکان، حق برخورداری از کمک‌های دولت را دارند (ماده ۲۰(۲)). منشور مورد بحث از تعهدات بشردوستانه بین‌المللی برای کودکان در زمان مخاصمات مسلحانه (ماده ۲۲)، به‌عنوان پناهنده (ماده ۲۳) و به هنگام جدایی از والدینشان (ماده ۲۵) نیز سخن می‌گوید.

۴-۳-۳- اروپا

منشور اجتماعی اروپا (۱۹۶۱)^{۱۳۸} دربرگیرنده شماری از مقررات مرتبط با حق بر پوشاک کافی است، اگرچه در آن هیچ اشاره خاصی به پوشاک نشده است. بخش اول و مواد یک تا چهار از حق کارگران بر محیط کار عادلانه، ایمن و سالم و حق برخورداری از دستمزد منصفانه و کافی برای یک زندگی شایسته خود و خانواده‌هایشان یاد می‌کند. در همین جا، برای کودکان و نوجوانان حق بر حمایتی ویژه در برابر تهدیدهای جسمی و روانی که با آن روبه‌رو هستند نیز تضمین شده است.^{۱۳۹} این منشور شامل حق بر سلامتی (ماده ۱۱) و تأمین اجتماعی وفق سنجه‌های سازمان بین‌المللی کار (ماده ۱۲) همچون حق بر

138. Reproduced in: Center for the Study of Human Rights, Op. Cit. 171-189.

۱۳۹. همچنین نک: ماده ۷.

مراقبت پزشکی (ماده ۱۳) و رفاه اجتماعی (ماده ۱۴) می‌شود. از مادران و کودکان (ماده ۱۷)، کارگران مهاجر و خانواده‌هایشان (ماده ۱۹) و افراد سالخورده (بخش دوم، ماده ۴) می‌بایست حمایت ویژه‌ای به عمل آورده شود. ماده مربوط به سالخورده‌گان فرمان می‌دهد که به آنان از رهگذر اندوخته‌های کافی در جهت توانمندسازی‌شان برای دستیابی به یک زندگی شایسته (الف ۱) و هنگام نگهداری در نهادهای مراقبتی با پشتیبانی درخور که حریم خصوصی‌شان را پاس بدارد (۲) حمایتی اجتماعی به عمل آورده شود.

۴-۳-۴ - خاورمیانه

با آنکه بسیاری از مقررات اعلامیه حقوق بشر در اسلام قاهره (۱۹۹۰)^{۱۴۰} درباره حق‌ها، پیرو دکتترین اسلامی و قانون شریعت هستند اما به نظر می‌رسد برای حق بر پوشاک این دستورات یکسره دنبال نشده‌اند.^{۱۴۱} شاید به این خاطر باشد که دستورات اسلامی فقط شامل چگونگی رفتار با مستمندان است. حقوق مربوط به برابری جنسیت، حقوق مشارکت دموکراتیک، حقوق مربوط به ازدواج، دین و خانواده و حقوق مدنی - همچون آزادی بیان - بیشترین مباحث چالش‌برانگیز برای مظاهر سنتی و بنیادگرایانه اسلام هستند؛ همان‌طور که در مسیحیت نیز چنین بوده است.

به بیان ماده ۳ اعلامیه، اسیران جنگی حق دارند غذا داده شوند، پناه یابند و پوشانیده شوند. تأمین اجتماعی (تضمینات اجتماعی) با ماده ۱۳ حمایت شده است. بند ج ماده ۱۷ دولت‌ها را برای تضمین حق فرد بر یک زندگی شایسته به‌گونه‌ای که پاسخگوی همه نیازهای خود و افراد تحت سرپرستی‌اش همچون غذا، پوشاک، مسکن، آموزش، مراقبت پزشکی و دیگر نیازهای اساسی باشد، متعهد می‌کند. منشور عربی حقوق بشر^{۱۴۲} (۱۹۹۴)^{۱۴۳} حق بر کار (مواد ۳۰ و ۳۱)، پاداش منصفانه و پرداخت برابر (ماده ۳۲) سطحی از زندگی که پاسخگوی نیازهای اساسی زندگی باشد و یک تأمین اجتماعی تمام‌عیار (ماده ۳۰) را دربرمی‌گیرد. این حقوق به شهروندان دولت‌های هم‌پیمان بخشیده شده، بنابراین در نگاه اول به نظر می‌رسد که برای همه آنهایی که در این کشورها زندگی می‌کنند اعمال نمی‌شود.

۱۴۰. سازمان کنفرانس اسلامی

141. See: Ann E. Mayer, *Islam and Human Rights: Tradition and Politics* (Boulder: Westview Press, 1991).

۱۴۲. شورای اتحادیه دولت‌های عربی

143. Reproduced in: Brownlie and Goodwin-Gill, Op. Cit. 774-780.

۴-۴- اسناد تخصصی برگزیده

پروتکل دوم ژنو^{۱۴۴} بازتاب اصل کلی حقوق بشر دوستانه بین‌المللی است که طبق آن باید با همه غیرنظامیان - و اسیران جنگی مورد اشاره کنوانسیون چهارم ژنو (۱۹۴۹)^{۱۴۵} - به‌گونه‌ای انسان‌دوستانه رفتار شود. ماده ۵ پروتکل دوم بیشترین پیوند را با حق بر پوشاک دارد؛ این گزاره بیانگر وضعیت بازداشتی‌هایی است که به دلایل مرتبط با مخاصمه مسلحانه، خواه به‌صورت خودسرانه و بدون محاکمه یا غیر از آن، از آزادی خود محروم شده‌اند. برابر با بند ب ماده ۵ چنین افرادی «می‌بایست همسان با توده غیرنظامیان محلی ... از تضمین‌های مربوط به سلامتی و پاکیزگی و حمایت در برابر شرایط سخت آب‌وهوایی بهره‌مند شوند...». فرمان این ماده در بند (ج) بر آن است که آنها اجازه دریافت کمک‌های فردی و گروهی را داشته باشند؛ کمکی که می‌تواند فراهم‌آوری پوشاک گرم، پتو و دیگر موارد را دربرگیرد.

کنوانسیون مربوط به وضعیت پناهندگان^{۱۴۶} (۱۹۵۱)^{۱۴۷} دربرگیرنده حمایت‌های شایسته‌ای در ارتباط با سهم‌بندی (ماده ۲۰)، کمک‌رسانی و کمک‌های همگانی (ماده ۲۳)، شرایط کار (ماده ۲۴) و تأمین اجتماعی (ماده ۲۴) است. ماده ۴ رفتاری که دست‌کم به شایستگی رفتار با شهروندان باشد را با توجه به «آزادی به‌جا آوردن دین خود» تضمین می‌کند. به گفته برخی کارشناسان^{۱۴۸} پوشاک همواره بخش مهمی از آداب دینی به‌شمار رفته است.

پیمان‌نامه حقوق کودک (۱۹۸۹) ذیل بند ۲ ماده ۶ دولت‌ها را به تضمین بالاترین سطح ممکن برای پاینده زیستن و رشد کودک پایبند می‌نماید. روشن است که بی‌لباسی در شرایط ناسازگار می‌تواند حتی زندگی کودک (بند اول از ماده ۶) و یا دست‌کم رشد او را به خطر اندازد. این پیمان‌نامه بسیار فراگیر است و چنین جستارهایی را در برمی‌گیرد: بهبود سلامتی و رشد کودکان (ماده ۲۴)؛ حمایت در برابر گونه‌های مختلف بهره‌کشی (از جمله همه اشکال سوءاستفاده جنسی: ماده ۳۴)؛ فروگذاری، آزار (نک: مواد ۹ و ۱۹) و به‌خطر انداختن (برای نمونه، در محل کار: ماده ۳۲). حق کودک بر سطحی کافی از زندگی

۱۴۴. برگزیده‌ای از:

Flynn, Op. Cit. 39-41.
145. Ibid. 34-41.

۱۴۶. کنوانسیون ژنو برای پناهندگان

147. Reproduced in: Flynn, Op. Cit. 43-50.

148. Hathaway, Op. Cit. 503-504; Weissbrodt and de la Vega, Op. Cit. 152-156.

برای رشد جسمی، ذهنی، معنوی، اخلاقی و اجتماعی کودک تضمین شده است (ماده ۲۷). از آنجا که مسئولیت اصلی در پرورش فرزندان بر دوش والدین قرار دارد، تشخیص پیمان‌نامه بر این است که آنان، هم نیازمند و هم مُحق به کمک‌های گوناگون (بند ۲ ماده ۱۸) همانند دریافت تسهیلاتی در چهارچوب سامانه‌های تأمین اجتماعی دولت می‌باشند (ماده ۲۶). در همین پیمان‌نامه برخی مقررات تخصصی هم به حقوق کودکان ذیل حقوق بشردوستانه بین‌المللی و حقوق پناهندگان (به ترتیب مواد ۳۸ و ۲۲) و به کودکانی که از معلولیت هوشی (ذهنی) و جسمی (ماده ۲۳) رنج می‌برند، واگذار شده است.

همان‌گونه که پیش از این نیز بررسی شد، حق بر پوشاک کافی به‌ویژه برای افرادی که دچار کم‌توانی‌های جدی هستند، دارای اهمیت بسیاری است. به همان اندازه که خودایستایی فرد دارای معلولیت کاهش یابد، بر اهمیت حق بر پوشاک کافی افزوده خواهد شد. سوای خطر سوءاستفاده سرپرستان رسمی یا دیگران که بر چنین افرادی نفوذ عملی دارند، این واقعیت وجود دارد که پرستاران دلسوز همواره در فراهم آوردن مراقبت لازم با کمبود آندوخته‌ها - همچون زمان، پول، آموزش و تخصص - روبه‌رو هستند.

بیان ماده ۳ اعلامیه حقوق افراد دارای معلولیت (۱۹۷۵)^{۱۴۹} چنین است که این افراد از حق گوه‌ری^{۱۵۰} احترام به کرامت انسانی‌شان برخوردارند. ماده ۷ به حق امنیت اقتصادی و اجتماعی و بهره‌مندی از یک زندگی شایسته مثلاً از طریق پیشه‌ای سودآور می‌پردازد. در پی این واقعیت که میان سرپرست و فرد دارای معلولیت اغلب نابرابری قدرت برقرار است، ماده ۱۰ با نگاهی بنیادین بر حمایت از آنان در برابر هر نوع بهره‌کشی و همچنین کلیه قواعد و رفتارهایی که سرشت تبعیض‌آمیز، آزاردهنده و یا تحقیرکننده داشته باشد، پای می‌فشد.

قواعد کمینه معیار ملل متحد برای رفتار با زندانیان (۱۹۵۵)، با آنکه آشکارا از حق بر پوشاک کافی نامی نمی‌برد، یکی از اسناد مفصل درباره این حق است که شورای اقتصادی و اجتماعی در سال ۱۹۷۷ آن را به تصویب رسانده است.^{۱۵۱} مقررات این سند می‌بایست بدون تبعیض و با احترام به باورهای دینی و دستورات اخلاقی گروهی که زندانی بدان وابسته است اجرا شود (مقرره ۶). شاید بتوان از این دیدگاه‌ها به آنچه «بسنده فرهنگی» لباس یک زندانی نام دارد، تعبیر کرد. مقررات مربوط به سکونت در زندان از آنجایی دارای اهمیت هستند که اثرگذاری عوامل مکانی و محیطی بر پاکیزگی، دوام و راحتی پوشاک

149. Reproduced in: Brownlie and Goodwin-Gill, Op. Cit. 30-32.

150. Inherent

151. Center for the Study of Human Rights, Op. Cit. 106.

زندانیان را به‌خوبی نشان می‌دهند. در همین راستا، یادآوری کامل ماده ۱۰ خالی از لطف نیست: «مکان‌های پیش‌بینی‌شده برای زندانیان به‌ویژه محل خواب می‌بایست پاسخگوی همه نیازهای مربوط به سلامتی باشد و شرایط آب‌وهوایی، میزان هوای موجود در هر متر مکعب، کمینه مساحت، روشنایی، گرمایش و هوارسانی در آن لحاظ بشود.»

قاعده ۱۷ این سند به «پوشاک و رختخواب» می‌پردازد. لباس زندان باید «سازوار با آب‌وهوا باشد و فرد را یکسره در سلامتی نگه دارد. این لباس نباید به هیچ‌سان مایه تحقیر و دور از شأن» باشد. سرپرست زندان باید تضمین کند که امکان تمیز نگه داشتن همیشگی و همچنین راحت و بهداشتی بودن لباس زندانیان و به‌ویژه لباس‌های زیر آنان وجود داشته باشد (مقررات (۱۷(۲)، ۱۸). اولین بند قاعده ۲۶ با دادن اختیار به کارشناسان سلامتی مربوط، آنان را به بازرسی همیشگی از زندان‌ها ملزم می‌نماید:

«کارگزار درمان متعهد به بازرسی پیاپی و سپارش به مدیر زندان در موارد پیش رو است: ... ب. بهداشت و پاکیزگی ساختمان و زندانی‌ها؛ ج. وضعیت بهسازی، گرمایش، روشنایی و هوارسانی ساختمان؛ د. سازواری و تمیزی پوشاک و رختخواب زندانیان ...»

پرونده دادگاه عالی آمریکا بنام هندرسون علیه دو روبرتیز^{۱۵۲} نشان می‌دهد که حق بر پوشاک کافی تا چه اندازه برای رفاه زندانیان نقش بنیادینی بازی می‌کند. در جریان یک موج سرمای سخت از هشتم تا یازدهم ژانویه ۱۹۸۲ دمای بیرون از ندامتگاه ایلی نویز ستیتویل^{۱۵۳} تا ۲۲ درجه زیر صفر رسید (همراه با وزش باد سرد که تا ۸۰ درجه زیر صفر اعلام شد). سامانه گرمایش سلول ب - غربی در طی این دوره از کار افتاد. چند تن از زندانیان معترض در پی نقض مقررات ندامتگاه به قسمت ب - غربی منتقل شده و در طول این سرمای سخت و خرابی شوفاژها در همان‌جا باقی ماندند.^{۱۵۴} هیچ یک از زندانیانی که به قسمت ب - غربی منتقل شده بودند اجازه به همراه داشتن لباس اضافی همچون پالتوهای زمستانی یا پیراهن‌های بیشتر را نداشته‌اند. درخواست سه زندانی معترض (هندرسون، جفرسون و هریس) برای پتوی اضافی رد شده بود.^{۱۵۵} دفاع ندامتگاه ستیتویل این بود که امکان جابه‌جایی زندانیان بند ب - غربی به دلایل امنیتی و کمبود شمار کارکنان در آن بازه زمانی وجود نداشته و اینکه آنان در هر صورت بیشترین تلاش خود را با سرعت هرچه تمام‌تر برای تعمیر سامانه گرمایشی به خرج داده بودند.^{۱۵۶} دادگاه این دفاع

152. Henderson v. DeRobertis 940 F.2d 1055 (7th Cir. 1991) (United States Court of Appeals).

153. Illinois Stateville Correctional Center

154. Henderson v. DeRobertis, Op. Cit. 1056-1058.

155. Ibid. 1058.

156. Ibidem

را نپذیرفت و تصمیم پیش‌تر هیئت‌منصفه به سود زندانیان شاکی را تأیید کرد. نظر هیئت‌منصفه بر این بود که جفرسون و هندرسون هر یک مستحق دریافت ۵۰۰۰ دلار خسارت هستند؛ بر این اساس که «سرپرستان ندامتگاه، حقوق یادشده آنان در هشتمین اصلاحیه قانون اساسی را با قراردادنشان در برابر سرمایه موجب یخ‌زدگی که مجازات غیرمعمولی است نقض کرده‌اند».^{۱۵۷} دادگاه این ادعا که سرپرستان ندامتگاه بر پایه دکترین مصونیت دولتی از حمایت کامل برخوردارند را قبول نکرد. در واقع، قاضی تمایل نداشت این برداشت هیئت‌منصفه را نادیده بگیرد که سرپرستان ندامتگاه در پی روی گردانی آگاهانه‌شان از شرایط آشکارا ناگوار آب‌وهوایی، نمی‌توانند از هیچ‌گونه حمایتی ذیل دکترین مصونیت بهره‌مند شوند.^{۱۵۸} دادگاه نتیجه گرفت که در سال ۱۹۸۲ یعنی زمانی که این حادثه رخ داده این امر به روشنی پذیرفته شده بوده که زندانیان وفق هشتمین اصلاحیه قانون اساسی حق بر گرمایش و سرپناه کافی داشته‌اند.^{۱۵۹} دادگاه این حق را نیز برای هیئت‌منصفه پذیرفت تا ارزیابی کند که «در پی روی گردانی آگاهانه متهمین، شاکی‌ها پوشاک کافی یا حمایتی در برابر سرما دریافت نکرده‌اند».^{۱۶۰} طبق رهنمود دادگاه برخلاف ادعای متهمان، حقوق یادشده در قانون اساسی دستخوش تغییرات سطحی قرار نمی‌گیرد. حق زندانیان بر گرمایش و سرپناه کافی در سال ۱۹۸۲ مورد شناسایی قرار گرفته بود و این حق ایستایی است.

برداشت

برای بررسی حق بر سطح کافی از زندگی در حقوق بین‌الملل می‌بایست حق بر پوشاک کافی را در نظر داشت. سلامتی، کرامت و حتی زندگی شمار بسیاری از افراد آسیب‌پذیر در صورتی که از پوشاک کافی برخوردار نباشند ممکن است به خطر افتد؛ از آن جمله‌اند مستمندان، بیماران ذهنی یا جسمی، سالخوردگان، افراد دارای معلولیت، خوگرفتگان به مواد مخدر و آنهایی که در بازداشت بسر می‌برند یا به‌گونه‌ای دیگر در یک نهاد مراقبتی نگهداری می‌شوند. در گام پسین، یک واکاوی ژرف در مقررات و سیاست‌های بین‌المللی، منطقه‌ای، ملی و محلی که بر تحقق این حق اثربخش باشند، لازم است. برای این کار به‌ویژه کشف قابلیت‌های نهفته در استدلال‌ها از طریق هم‌سنجی حق بر پوشاک با عملکرد میثاق درباره سایر حق‌های یادشده در ماده ۱۱ سودمند خواهد بود. با این همه میثاق آغاز به گسترش سنجه‌ها - در پاره‌ای از موارد به‌صورت موشکافانه - نموده تا استانداردهای لازم برای مسکن، سلامتی،

157. Ibid. 1056-1057.

158. Ibid. 1058-1060.

159. Ibid. 1060.

۱۶۰. همان، ۱۰۶۰، به نقل از گزارش دادگاه بدوی.

خوراک و آب «کافی» و غیره را به دست دهد. هیچ دلیلی علیه به‌کارگیری رویکردی همسان برای حق بر پوشاک کافی وجود ندارد. سرانجام، راه‌های بی‌شماری برای آزمودن وجود دارد که از آن رهگذر جامعه مدنی بتواند به همراه یک دولت بشردوست تضمین کند که همه انسان‌ها به پوشاک کرامت‌آراسته شوند.^{۱۶۱}

۱۶۱. در اینجا تأکید بر خاستگاه روبه‌روست:

Stephen A. James, "A forgotten right? The right to adequate clothing in the Universal Declaration of human rights" (paper presented at Activating Human Rights and Peace: An International Conference 'hosted by Southern Cross University' Byron Bay, New South Wales, July 1-4, 2008).

مباحث مفیدی نیز درباره عملکرد میثاق در پژوهش‌های زیر قابل دسترسی هستند:

Craven, Op. Cit.; Weissbrodt and de la Vega, Op. Cit.; Bailey, Op. Cit.; Chapman and Russell, Op. Cit.; William F. Felice, *The Global New Deal: Economic and Social Rights in World Politics* (Lanham: Rowman and Littlefield, 2003); Icelandic Human Rights Centre, Op. Cit.; Dianne Otto and David Wiseman, "In search of 'Effective Remedies': Applying the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights to Australia", *Australian Journal of Human Rights*. 7. 1(2001), 5-46.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- پورا کبری، فاطمه و عبدالرحیم امیریان. «بررسی وضعیت پوشاک از دیدگاه حقوق خصوصی». مقاله ارائه شده در همایش بین‌المللی حقوق و فقه اسلامی. بابل، ۷ اسفند ۱۳۹۶.
 - مهرا، نسرين و غلامرضا قلی‌پور. «ظاهر متهم در مراحل رسیدگی کیفری: تقابل رویه با اصول». حقوقی دادگستری، ۸۳، ۱۰۶ (۱۳۹۸)، ۲۱۵-۲۴۲.
- <https://doi.org/10.22106/jlj.2019.91865.2286>

ب) منابع خارجی

- “The Jurisprudence of The Committee on Economic, Social and Cultural Rights”. reproduced from The Global Initiative for Economic, Social and Cultural Rights. accessed January 30, 2023. <https://www.gi-escr.org/cescr-jurisprudence>
- Anderson, Carol. “From hope to disillusion: African Americans, the United Nations and the Struggle for Human Rights, 1944-1947”. *Diplomatic History*, 20, 4(1996), 531-563.
- Antonescu, Madalina Virginia. “Clothing: from subsistence rights to the category of comfort and well-being rights”. *Logos Universality Mentality Education Novelty*, 1, (2016), 7-17.
- Bailey, Peter. “The right to an adequate standard of living: New issues for Australian law”. *Australian Journal of Human Rights*, 4, 1(1997), 25-50.
- Beetham, David. “What future for economic and social rights?”. *Political Studies*, XVIII(1995), 41-60.
- Bloom, Irene, J., Paul Martin and Wayne L. Proudfoot. *Religious Diversity and Human Rights*. New York: Columbia University Press, 1996.
- Borgwardt, Elizabeth. *A New Deal for the World: America’s Vision for Human Rights*. Cambridge: Belknap/Harvard University Press, 2005.
- Brems, Eva, Gauthier de Beco and Wouter Vandenhole. *National Human Rights Institutions and Economic, Social and Cultural Rights*. Cambridge: Intersentia, 2013.
- Brownlie, Ian and Guy S., eds. *Goodwin-Gill. Basic Documents on Human Rights*. 4th Ed. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Burgers, Jan H. “The road to San Francisco: the revival of the human rights idea in the twentieth century”. *Human Rights Quarterly*, 14, 4(1992), 447-477.
- Center for the Study of Human Rights. *Twenty-Five Human Rights Documents*. New York: Columbia University, 1944.
- Chapman, Audrey and Sage Russell, eds. *Core Obligations: Building a Framework for Economic, Social and Cultural Rights*. Antwerp; Oxford; New York: Intersentia, 2002.
- Churchill, R. Paul. *Human Rights and Global Diversity*. Upper Saddle River (New Jersey): Pearson Prentice Hall, 2006.

- Craven, Matthew C.R. *The International Covenant on Economic, Social, and Cultural Rights: A Perspective on its Development*. Oxford: Clarendon Press, 1995.
- Decaux, Emmanuel and Olivier De Schutter, eds. *Le pacte international relatif aux droits économiques, sociaux et culturels. Commentaire article par article*. Paris: Economica, 2019.
- Devereux, Annemarie. *Australia and the Birth of the International Bill of Rights*. Sydney: The Federation Press, 2005.
- Dudziak, Mary L. *Cold War Civil Rights and the Image of American Democracy*. Princeton: Princeton University Press, 2000.
- Economic and Social Council (UN), General comment no. 22 on the right to sexual and reproductive health (article 12 of the ICESCR). May 2, 2016. accessed January 30, 2023. <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-22-2016-right-sexual-and>
- Economic and Social Council (UN), General comment no. 26 on land and ESCR. December 22, 2022. accessed January 30, 2023. <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/ec12gc26-general-comment-no-26-2022-land-and>
- Eide, Asbjorn. "Human rights requirements to social and economic development". *Food Policy*, 21, 1(1996), 23-39.
- Falk, Richard A. *Human Rights Horizons: The Pursuit of Justice in a Globalizing World*. London; New York: Routledge, 2000.
- Felice, William F. *The Global New Deal: Economic and Social Rights in World Politics*. Lanham: Rowman and Littlefield, 2003.
- Flynn, Martin. *Human Rights in Australia: Treaties, Statutes and Cases*. Chatswood: LexisNexis Butterworths, 2003.
- Fredman, Sandra. "The positive right to security". In *Security and Human Rights*, edited by Benjamin J. Goold and Liora Lazarus. Oxford: Hart Publishing, 2007.
- Ganji, Manoucher. *International Protection of Human Rights*. Geneva; Paris: Librairie E. Droz/Librairie Minard, 1962.
- Glendon, Mary A. *A World Made New: Eleanor Roosevelt and the Universal Declaration of Human Rights*. New York: Random House, 2001.
- Graham, Luck D. "The right to clothing and personal protective equipment in the context of COVID-19". *The International Journal of Human Rights*, 26, 1(2022), 30-49. <https://doi.org/10.1080/13642987.2021.1874939>
- Green, James F. *The United Nations and Human Rights*. Washington, D.C.: The Brookings Institution, 1956.
- Griffin, James. "Discrepancies between the best philosophical account of human rights and the international law of human rights". Paper presented at the Meeting of the Aristotelian Society, University of London, October 9, 2000.
- Hathaway, James C. *The Rights of Refugees under International Law*. Cambridge:

Cambridge University Press, 2005.

- Hess, Pamela. "Abuses left detainees mentally ill, study finds". June 19, 2008. Reproduced from The Sydney Morning Herald. Accessed November 11, 2022. <https://www.smh.com.au/world/abuses-left-detainees-mentally-ill-study-finds-20080618-2suw.html>

- Icelandic Human Rights Centre. "The right to an adequate standard of living". May 20, 2008. Accessed November 12, 2022. <https://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/substantive-human-rights/the-right-to-an-adequate-standard-of-living>

- Ishay, Micheline R. *The History of Human Rights: From Ancient Times to the Globalization Era*. Berkeley: University of California Press, 2004.

- Ishay, Micheline R. *The Human Rights Reader: Major Political Essays, Speeches, and Documents from Ancient Times to the Present*. 2nd Ed. New York: Routledge, 2007.

- James, Stephen A. "A forgotten right? The right to adequate clothing in the Universal Declaration of human rights". Paper presented at Activating Human Rights and Peace: An International Conference (hosted by Southern Cross University, New South Wales). Byron Bay. New South Wales. July 1-4, 2008.

- James, Stephen A. *Universal Human Rights: Origins and Development*. New York: L.F.B. Scholarly Publishing, 2007.

- Kloppenberg, James T. "Franklin Delano Roosevelt, Visionary". *Reviews in American History*, 34, 4 (2006), 509-520.

- Kornbluh, Felicia. *The Battle for Welfare Rights: Politics and Poverty in Modern America*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2007.

- Langford, Malcolm, Bruce Porter, Rebecca Brown and Julieta Rossi. *The Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: A Commentary*. Pretoria: Pretoria University Law Press, 2016.

- Lauren, Paul Gordon. *The Evolution of International Human Rights: Visions Seen*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998.

- Marks, Stephen P. "From the 'Single Confused Page' to the 'Decalogue for Six Billion Persons': The Roots of the Universal Declaration of Human Rights in the French Revolution". *Human Rights Quarterly*, 20, 3(1998), 459-514.

- Mayer, Ann E. *Islam and Human Rights: Tradition and Politics*. Boulder: Westview Press, 1991.

- Merriam, Charles E. "The Content of an International Bill of Rights". In *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. vol. 243: *Essential Human Rights*. edited by William D. Lewis, and John R. Ellingston. London: Sage Publications, 1946.

- Morsink, Johannes. *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting and Intent*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1999.

- Murumba, Samuel K. "The cultural and conceptual basis of human rights norms in

international law”. PhD diss. Melbourne: Monash University, 1986.

- Nickel, James W. *Making Sense of Human Rights*. 2nd Ed. Oxford: Basil Blackwell, 2007.
- Northedge, Frederick S. *The League of Nations: Its Life and Times: 1920-1946*. Leicester: Leicester University Press, 1986.
- Nussbaum, Martha C. “Capabilities, human rights and the Universal Declaration”. In *The Future of International Human Rights*. edited by Burns H. Weston, and Stephen P. Marks. Ardsley: Transnational, 1999.
- Otto, Dianne and David Wiseman. “In search of ‘Effective Remedies’: Applying the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights to Australia”. *Australian Journal of Human Rights*, 7, 1(2001), 5-46.
- Pacek, Alexander and Benjamin Radcliff. “Assessing the welfare state: the politics of happiness”. *Perspectives on Politics*, 6, 2(2008), 267-277.
- Palley, Claire. *The United Kingdom and Human Rights*. London: Stevens and Sons/Sweet and Maxwell, 1991.
- Pogge, Thomas. *Freedom from Poverty as a Human Right: Who owes what to the very poor?*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Pousson, Alain. *Le vêtement saisi par le droit*. Toulouse: Presse de l’Université Toulouse 1 Capitole, 2015.
- Rajagopal, Balakrishnan. *International Law from Below: Development, Social Movements and Third World Resistance*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Rosenberg, Jonathan. *How Far the Promised Land? World Affairs and the American Civil Rights Movement from the First World War to Vietnam*. Princeton: Princeton University Press, 2006.
- Shahvisi, Arianne, Enguday Meskele and Gail Davey. “A Human Right to Shoes? Establishing Rights and Duties in the Prevention and Treatment of Podoconiosis”. *Health and Human Rights*, 20(2018), 53-65.
- Siegel, Richard L. “Socioeconomic human rights: past and future”. *Human Rights Quarterly*, 7, 3(1984), 255-267.
- Simpson, A.W. Brian. *Human Rights and the End of Empire: Britain and the Genesis of the European Convention*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Singh, N. “History of the law of nations: regional developments: South Asia and South-East Asia”. In *Encyclopedia of Public International Law*, vol. 2. edited by Rudolf Bernhardt and Max Planck-Institut/Elsevier Science B.V. Amsterdam: North-Holland, 1995.
- Ssenyonjo, Manisuli. *Economic, Social and Cultural Rights*. London: Routledge, 2016.
- Steiner, Henry J., Philip Alston and Ryan Goodman. *International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals*. 3rd Ed. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Sunstein, Cass R. “Economic security: A Human Right”. September 20, 2004. Reproduced from *The American Prospect*. Accessed November 05, 2022. <https://prospect.org/special->

report/economic-security-human-right/

- Sunstein, Cass R. "Why does the American Constitution lack social and economic guarantees?". In *American Exceptionalism and Human Rights*. edited by Michael Ignatieff. Princeton: Princeton University Press, 2005.

- Talbot, William J. *Which Human Rights Should Be Universal?*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

- UN Human Rights Office of the High Commissioner, "Optional Protocol to the ICESCR". accessed November 12, 2022. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-international-covenant-economic-social-and>

- UN Human Rights Office of the High Commissioner, "Optional Protocol to the ICESCR". accessed November 12, 2022. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-international-covenant-economic-social-and>

- UN Human Rights Treaty Bodies, CESCR. accessed January 30, 2023. https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/TBSearch.aspx?Lang=en&DocTypeID=17&DocTypeCategoryID=6

- UN Human Rights Treaty Bodies, Committee on Economic, Social and Cultural Rights, accessed November 12, 2022, <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cescr>

- Von Eschen, Penny M. *Race Against Empire: Black Americans and Anticolonialism, 1937-1957*. Ithaca: Cornell University Press, 1997.

- Weissbrodt, David and Connie de la Vega. *International Human Rights Law: An Introduction*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2007.

ج) وبسایت‌ها

- آیین‌نامه حفاظت و بهداشت عمومی در کارگاه‌ها مصوب ۱۴ شهریور ۱۳۳۸ شورای عالی حفاظت فنی. بازنشر در سامانه قوانین و مقررات ج.ا.ا. آخرین دسترسی ۲۵ بهمن ۱۴۰۱. قابل دسترسی در: <https://qavanin.ir/Law/TreeText/179989>

- دستورالعمل شماره ۱۵ سازمان اداری و استخدامی راجع به حق لباس کارکنان در اجرای مفاد ماده ۵۳ قانون استخدام کشوری (۱۳۴۵) به‌همراه پیوست. بازنشر در شناسنامه قانون. آخرین دسترسی ۲۵ بهمن ۱۴۰۱. قابل دسترسی در: <https://shenasname.ir/wage/1600-ed15>

- قانون کار مصوب ۲۹ آبان ۱۳۶۹ مجمع تشخیص مصلحت نظام. بازنشر در معاونت تدوین، تنقیح و انتشار قوانین و مقررات. آخرین دسترسی ۲۵ بهمن ۱۴۰۱. قابل دسترسی در: <https://qavanin.ir/Law/PrintText/83381>

This Page Intentionally Left Blank